

JIŘÍ BOGUSZAK

STÁT, PRÁVO A PRÁVNÍ INSTITUTE V SOUSTAVĚ SPOLEČENSKÉ NADSTAVBY

V PRAZE 1954

NÁKLADEM KARLOVY UNIVERSITY

STÁT, PRÁVO A PRÁVNÍ INSTITUCE V SOUSTAVĚ SPOLEČENSKÉ NADSTAVBY

Úvahy a diskuse o základně a nadstavbě vedly již k objasnění mnoha zásadních otázek historického materialismu o povaze státu a práva jako části nadstavby nad ekonomickou základnou společností. Některé otázky tohoto tematu však dosud nebyly plně ujasněny a vyžadují ještě dalšího zpřesnění a propracování. A jiné, podrobnější otázky teorie státu a práva zatím buď zůstávaly stranou a byly opomíjeny, anebo jim byla věnována jen malá pozornost; i když snad při tom zčásti nejde o otázky nejpodstatnější a nejzásadnější, přece vyjasnění těchto dílčích problémů má mnohdy důležitý propedeutický a metodologický význam pro práci na některých jednotlivých konkrétních themech v různých odvětvích právních věd.

Je pochopitelné, že následující pokus o upozornění na podobné problémy má patrně v mnohém ještě význam nikoli nesporný, ale diskusní. V této úvaze při tom nejde o zevrubný výklad všech problémů nadepsaného tematu, ale jen některých vybraných otázek.

Soustava nadstavby

Stát, právo a právní instituce jsou společenské jevy, které jsou součástí nadstavby nad ekonomickou základnou společností. Pro výklad některých charakteristických rysů a zvláštností státu, práva a právních institucí jako součástí společenské nadstavby je nutné povšimnout si nejprve samotné soustavy nadstavby.

„Nadstavba — jak ji vymezil J. V. Stalin — to jsou politické, právní, náboženské, umělecké a filosofické názory společnosti a jim odpovídající politické, právní a jiné instituce. — Specifické zvláštnosti nadstavby spočívají v tom, že nadstavba slouží společnosti politickými, právními, estetickými a jinými idejemi a vytváří pro společnost příslušné politické, právní a jiné instituce.“¹⁾

¹⁾ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, 1950, str. 5, 33.

Nadstavba má tedy dvě stránky, dvě složky: 1. *určité společenské ideje*, resp. *určité formy společenského vědomí* a dále 2. jim odpovídající *příslušné společenské instituce*.¹⁾

Ideje — myšlenky jsou „všechny převzaty ze zkušenosti, snímky — správné nebo skreslené — skutečnosti“.²⁾ *Vědomí* jako souhrn idejí je odrazem hmoty, bytí, t. j. objektivní reality.

K nadstavbě nenáležejí všechny ideje, všechny formy vědomí, ale jen ty, které jsou vytvářeny základnou a slouží jí, zanikají se svou základnou, nejsou spjaty přímo s výrobní činností, ale jen nepřímo, prostřednictvím základny.

Tyto společenské ideje vytvářejí *příslušné společenské instituce*, které odpovídají těmto idejím a jsou druhou stránkou nadstavby. Každá společenská instituce představuje souhrn určitých *ideologických společenských vztahů*.

Společenské vztahy jsou výsledkem resp. formou vzájemného chování lidí ve společnosti. Rozlišujeme materiální a ideologické společenské vztahy.

Materiální společenské vztahy „se utvářejí nezávisle na vůli a vědomí člověka jako (výsledek) forma činnosti člověka směřující k zachování jeho existence.“³⁾ Mezi materiální společenské vztahy patří i vztahy pohlavní,⁴⁾ především však dva druhy vztahů, do nichž lidé vstupují ve společenské výrobě materiálních statků: vztahy lidí k přírodě (výrobní síly)⁵⁾, které jsou výsledkem a formou působení lidí na přírodu ve výrobě, a na nich závislé ekonomické (výrobní) vztahy, které jsou výsledkem a formou působení lidí ve výrobě na sebe navzájem.^{6) 7)} Výrobní činnost lidí je

¹⁾ Marx zdůrazňoval, že zkoumáme-li proces převratů v epoše sociální revoluce, „musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převrácením v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt *uvědomují*“ (zde jde o revoluční společenské ideje) „a jej *vybojovávají*“ (zde jde o revoluční společenské instituce). (K. Marx, *Ke kritice politické ekonomie*, 1953, str. 7. Podtrženo mnou — J. B.)

²⁾ B. Engels, *Anti-Dühring*, čes. vyd. 1947, str. 298.

³⁾ V. I. Lenin, *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům*, 1946, str. 27—28.

⁴⁾ Srv. tamtéž a srv. B. Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, 1948, str. 13—14.

⁵⁾ Srv. J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*, 1951, str. 61—62.

⁶⁾ „Ve výrobě působí lidé nejen na přírodu, nýbrž také na sebe navzájem. Vyrábějí jen tak, že určitým způsobem působí společně a své činnosti navzájem vyměňují. Aby vyráběli, vstupují do určitých vzájemných vztahů a poměrů a jen v rámci těchto

předpokladem a obsahem těchto vztahů. K výrobním, ekonomickým vztahům lidí patří: „a) formy vlastnictví výrobních prostředků; b) z toho vyplývající postavení různých sociálních skupin ve výrobě a jejich vzájemný vztah, nebo jak říká Marx, „vzájemná výměna činností“; c) na nich plně závislé formy rozdělování výrobků.“¹⁾ Ekonomické vztahy jsou pro nás právě nejdůležitější. Souhrn všech výrobních vztahů v dané etapě společenského vývoje tvoří hospodářský řád (strukturu) společnosti, ekonomickou *základnu*, která si právě vytváří příslušnou nadstavbu, jež svou tvářností, svým třídním charakterem odpovídá základně, slouží jí a zaniká s ní. Společenské jevy, jež nejsou vytvářeny základnou, jež jsou přímým odrazem jiných materiálních vztahů než vztahů výrobních, nepatří k nadstavbě, nezanikají tudíž s danou základnou, poněvadž mohou sloužit různým základnám. (Tak na př. přírodovědecké poznatky, jež souvisí přímo s výrobní činností, s technikou, s výrobními silami, t. j. se vztahy lidí k přírodě). „Nadstavba není bezprostředně spjata s výrobou, s výrobní činností člověka. Je spjata s výrobou jen nepřímou, prostřednictvím ekonomiky, prostřednictvím základny. Proto nadstavba neobrazí změny v úrovni vývoje výrobních sil ihned a přímo, nýbrž až po změnách v základně, až když změny ve výrobě se odrazí ve změnách v základně. To znamená, že sféra působnosti nadstavby je úzká a omezená.“²⁾

„Specifické zvláštnosti základny spočívají v tom, že základna slouží společnosti ekonomicky.“³⁾

Ideologické společenské vztahy (politické, právní, mravní, náboženské

společenských vztahů a poměrů se uskutečňuje jejich působení na přírodu, uskutečňuje se výroba.“ (K. Marx — B. Engels, Vybrané spisy I, str. 85.)

¹⁾ Tyto vztahy jsou vztahy materiální, poněvadž 1. lidé si nemohou svobodně zvolit způsob výroby, neboť každá nová generace při vstupu do života nachází už hotové výrobní síly a výrobní vztahy jako výsledek práce minulých generací. A dále 2. lidé si neuvědomují společenské důsledky změn, které sami vnášejí do výroby (srv. J. V. Stalin, Otázky leninismu, 1948, str. 538). Za socialismu při vědomém využívání ekonomického zákona plánovitého (proporcionálního) rozvoje národního hospodářství a dalších ekonomických zákonů socialistickým státem v zájmu společnosti se stále více zužuje působnost této druhé příčiny, která podmiňovala živelný vznik nového výrobního způsobu; podle G. J. Glezermana však tato příčina nemizí úplně, poněvadž nelze předvídat *všechny* vzdálené společenské důsledky některé velké novoty ve výrobě, jako je na př. užití atomové energie v průmyslu a dopravě (srv. G. J. Glezerman, O vědomém využívání zákonů společenského vývoje za socialismu, Voprosy filosofii roč. 1952, čís. 3, str. 31—32, slov. překl. Sovětská věda — filosofie roč. 1952, č. 6, str. 612—613).

¹⁾ J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 72.

²⁾ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, str. 10. — Překlad opravený mnou — J. B.

³⁾ Tamtéž, str. 33.

a jiné) mají svůj základ v materiálních společenských vztazích, avšak nelze je s materiálními společenskými vztahy ztotožňovat. Liší se od nich tím, že „před svým utvářením procházejí vědomím lidí“.¹⁾ Ke vzniku institucí nestačí však pouhé myšlení, pouhé vědomí, ale je zapotřebí, aby vědomí ovládlo jednání lidí. Ideologické společenské vztahy jsou výsledkem resp. formou záměrné, uvědomělé činnosti. Lidé si uvědomují tyto vztahy jako následky svého jednání a existence těchto vztahů je plně závislá na společenském vědomí a vůli.

Jednání lidí je pojítkem mezi idejemi a institucemi, spojuje obě části nadstavby — ideje a instituce. Vědomí, představa o tom, jak je třeba jednat, je předpokladem vzniku společenských institucí. Společenské vědomí, společenské ideje mají tedy tvůrčí úlohu při vzniku institucí. Ve vztahu mezi idejemi a institucemi ideje jsou prvotní, určující a instituce druhotné, odvozené.

Avšak samy společenské ideje, společenské vědomí, jež jsou součástí nadstavby, jsou odrazem ekonomiky. Ekonomické vztahy se odrážejí ve společenském vědomí, v idejích, v pravidlech pro lidské chování, lidé jednají podle těchto pravidel, řídí se jimi ve svém chování a vytvářejí tak příslušné společenské instituce. Takovým způsobem nejen společenské ideje, jež jsou součástí nadstavby, ale i příslušné instituce, jež tvoří druhou stránku nadstavby, jsou určovány základnou, ekonomikou společnosti.

Okolnost, že nadstavba je vytvářena základnou a slouží jí, určuje, že *nadstavba v třídní společnosti má třídní charakter.*

V třídní společnosti nejvýznamnější roli ze všech částí nadstavby má její politická a právní část, jejímiž součástmi jsou i stát, právo a právní instituce.

Místo státu v soustavě nadstavby

Stát patří mezi společenské instituce; zaujímá význačné místo mezi politickými institucemi společnosti.

Každá *politická instituce* představuje souhrn určitých stejnorodých *politických vztahů*. Politické vztahy jsou výsledkem a formou boje antagonistických tříd (resp. částí tříd) — případně spolupráce přátelských tříd (resp. jejich částí) — ve věci účasti na státních záležitostech, na řízení

¹⁾ V. I. Lenin, Kdo jsou „přátelé lidu“, str. 16.

státu, určování forem, úkolů a obsahu činnosti státu.¹⁾ Politické vztahy odpovídají příslušným politickým idejím, názorům a teoriím, jež ovládají politický boj tříd. Politické vědomí je odrazem ekonomiky. Takovým způsobem i charakter politických institucí je určován ekonomikou.

Mezi politické instituce patří vedle státu ještě jiné politické organizace, na př. politické strany, odbory a pod. Každá z těchto politických institucí je soustavou politických vztahů, jež jsou určovány třídními zájmy a jež jsou výsledkem a formou politického boje za tyto třídní zájmy.

Stát jako politická instituce má své *specifické zvláštnosti*, jimiž se odlišuje od ostatních politických institucí. Pro teorii státu tak jako pro každou vědní disciplínu²⁾ je zkoumání specifických zvláštností jejího předmětu nejdůležitějším úkolem.

Specifickou zvláštností státu je především, že stát organizuje příslušníky státu podle území.³⁾ Tím se odlišuje od všech ostatních politických institucí, které organizují své příslušníky na podkladě politických, třídních, stavovských, skupinových zájmů a cílů, podle určitých ideových zásad atd.

Jako organizace příslušníků státu podle území, stát ve své podstatě představuje pořádek politických vztahů mezi třídami, vztahů nadvlády a podřízenosti mezi třídami, t. j. antagonistických vztahů mezi vládou a potlačovanými, případně vztahů vedení, spolupráce a vzájemné pomoci mezi přátelskými třídami.⁴⁾ Diktatura, t. j. politická nadvláda určité třídy, resp. vedení společnosti určitou třídou pomocí státní moci, je podstatou státu.

Hlavním specifickým rysem státu je zvláštní veřejná donucovací moc, t. j. mašinerie státních orgánů, která je způsobilá zabezpečit ochranu

¹⁾ „Politika“, podle Leninovy formulace, „je boj mezi třídami“. „Politika je účast ve věcech státních, řízení státu, určování forem, úkolů a obsahu činnosti státu“. „Politika je vztah mezi třídami.“ „Politika je nejkoncentrovanějším výrazem ekonomiky, jejím zveřejněním a dovršením.“ (Leninskij sborník, tom XXI, str. 14; Sočiněnia, tom XXVI, str. 248, tom XXV, str. 558, 454). Lenin ukazuje, že je „...v politice to nejpodstatnější — organizace státní moci.“ (Sočiněnia, tom 19, str. 97—98.)

²⁾ „...Společenské jevy mají kromě... společného své specifické zvláštnosti, které je navzájem odlišují a které jsou nejdůležitější pro vědu.“ (J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, str. 33.)

³⁾ Srv. B. Engels, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, 1948, str. 162.

⁴⁾ Tuto povahu státu také vyjádřil Engels, když charakterisoval stát jako politickou autoritu. Při tom autoritu chápe Engels jako vztah nadvlády a podřízenosti: „Autorita... znamená nadřazení cizí vůle; na druhé straně autorita předpokládá podřízení.“ (B. Engels, O autoritě; K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy I, str. 66 a násled.)

zformování a upevnění vztahů výhodných pro vládnoucí třídu za použití fyzického násilí. Tato moc zajišťuje diktaturu, t. j. politickou nadvládu určité třídy nad nepřátelskými třídami. „Pojem diktatury“, jak vysvětlil Stalin, „je pojmem státu. V diktatuře je nutně zahrnut pojem násilí. Bez násilí nebývá diktatury, chápeme-li diktaturu v přesném smyslu.“¹⁾ Lenin definuje diktaturu jako moc, opírající se bezprostředně o násilí.²⁾ Možností násilím vynucovat zachovávání příkazů a opatření státních orgánů donucovacími prostředky státního mechanismu liší se státní organizace od ostatních politických institucí společnosti, od politických stran a jiných politických organizací, které zpravidla mohou vynutit splnění svých politických požadavků u všech obyvatel pouze prostřednictvím státu. Proto stát je nejmocnější politickou institucí ve společnosti. Hraje obrovskou úlohu v dějinách společnosti.

Jestliže pojem diktatury je pojmem státu, neznamená to, že systém, mechanismus diktatury určité třídy je totožný s mechanismem státu. Zatím co ke státnímu mechanismu patří pouze státní orgány v uvedeném vlastním, úzkém smyslu, patří k systému diktatury nejen státní orgány, ale i jiné politické instituce vládnoucí třídy, jež pomáhají uskutečňovat diktaturu této třídy. Tak k mechanismu diktatury dělnické třídy patří především strana, avantgarda proletariátu, jako hlavní vůdčí a řídící síla diktatury a dále odbory, státní orgány (na př. sověty, národní výbory a pod.), družstva a svaz mládeže — tedy masové organizace proletariátu jako páky a převody v mechanismu diktatury dělnické třídy.

Odlišování státních orgánů od ostatních politických institucí má svůj praktický politický význam. J. V. Stalin ukazuje, jak vážnou chybou by bylo ztotožňovat diktaturu proletariátu s „diktaturou strany“. Socialistická státní organizace jako mocenské jádro diktatury proletariátu je nástrojem násilného potlačování vykořisťovatelských tříd. Přenášení tohoto typického znaku socialistického státu na stranu, t. j. zaměňování diktatury proletariátu s „diktaturou strany“, by znamenalo zaměňovat metodu přesvědčování ve vztazích mezi předvojem proletariátu a masou proletariátu a ostatními pracujícími metodu násilí ve stranické práci.³⁾

Specifickým rysem státu je suverenita státní moci, t. j. stav nezávislosti státní moci na jakékoli jiné moci jak uvnitř hranic státu tak i mimo ně.⁴⁾

¹⁾ J. V. Stalin, Otázky leninismu, 1948, str. 126.

²⁾ Srv. V. I. Lenin, Proletářská revoluce a renegát Kautský, 1950, str. 15.

³⁾ Srv. J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 126 a násl.

⁴⁾ Srv. A. J. Vyšinskij, Otázky theorie státu a práva, str. 457.

Neboť diktatura je moc nevázaná žádnými zákony.¹⁾ Tím se stát rovněž odlišuje od ostatních politických institucí, jejichž působnost (aspoň formálně vždy) je závislá na státu, může být státem regulována a omezována.

S tím souvisí i další, charakteristický rys státu, jeho výlučnost. V antagonistické společnosti v určitých obdobích se shledáváme vždy se dvěma protikladnými typy politických institucí — s politickými organizacemi vládnoucí třídy a s organizacemi potlačované třídy. Avšak ve společnosti v dané etapě jejího vývoje existuje vždy jen jediný typ státu — nástroj v rukou vládnoucí třídy.

J. V. Stalin odmítl jako primitivní anarchismus názor, že „v důsledku urputného třídního boje se prý společnost rozpadla na třídy, které nejsou navzájem spjaty hospodářsky v jedné společnosti. Naopak. Dokud existuje kapitalismus, budou buržoové a proletáři spjati všemi nitkami ekonomiky jakožto součásti jediné kapitalistické společnosti.“²⁾ Lze říci, že stát jako územní organizace příslušníků státu, jako soustava určitých politických vztahů, která je odrazem ekonomiky, jako hlavní nástroj zformování a upevnění ekonomiky výhodné pro panující třídu, je obdobně pojítkem mezi třídami; tím se stát rovněž odlišuje od jiných politických institucí. Stát je navenek oficiálním představitelem společnosti (i když jím není vždy i ve skutečnosti).

Ve společnosti působí mnoho různých nestátních politických institucí vládnoucí třídy, které představují různé části této třídy. Tak na př. v buržoasně demokratických státech existuje množství buržoasních politických stran, které zastupují zájmy různých vrstev a skupin buržoasní třídy. Avšak bez ohledu na to, která z politických skupin vládnoucí třídy je právě u vlády, státní moc zároveň vždy zastupuje společné zájmy celé vládnoucí třídy.³⁾

Takové jsou specifické, druhové znaky státu jako politické instituce.

¹⁾ Srv. V. I. Lenin, Proletářská revoluce a renegát Kautský, str. 15.

²⁾ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, str. 18.

³⁾ Tak je tomu i se socialistickým státem za socialismu. Avšak při morálně politické jednotě společnosti za socialismu jak socialistický stát, tak i všechny nestátní společenské organizace vyjadřují zájmy všeho občanstva státu.

⁴⁾ Rozumí se, že zde jde o druhové znaky, jimiž se stát jako politická instituce, t. j. instituce pouze třídní společnosti, liší od jiných nadstavbových společenských jevů téhož rodu, t. j. od jiných třídních, politických institucí. Nejde zde tedy ovšem o všechny znaky, jimiž se stát odlišuje od organizace prvobytně pospolné a komunistické společnosti.

Místo práva v soustavě nadstavby

V soustavě nadstavby *právo* patří mezi *formy společenského vědomí*; představuje souhrn právních pravidel chování (právních norem). *Právní normy* patří do kategorie *společenských idejí* zvláštního druhu, totiž společenských norem, a to oněch pravidel chování,¹⁾ jež patří k nadstavbě a jež vyjadřují vůli vládnoucí třídy,²⁾ pravidel, jejichž zachovávání vládnoucí třída shledala za nutné ke zformování a upevňování společenských vztahů, výhodných a prospěšných pro ni.

¹⁾ V diskusi „O definici sovětského socialistického práva“ P. N. Galanza vyslovil názor, že pojem „pravidla chování“ je příliš úzký, že nevystihuje různotvárnost obsahu právních norem. Uvádí m. j. příklady různých článků ústavu SSSR, které vymezují politický a ekonomický základ SSSR, složení Sovětského svazu, strukturu Nejvyššího sovětu. Autor zřejmě nesprávně ztotožňuje ústavní články s normami a dovozuje, že „není jasné, o jakém chování se mluví“ v těchto normách. (Sovětská věda — stát a právo, roč. 1952, čís. 2, str. 172). Ve skutečnosti uvedené ústavní články jsou pouze částmi hypotéz (předpoklady) norem, jejichž dispozice (samotná pravidla chování) jednak jsou obsažena v jiných člancích ústavy (srv. na př. ustanovení o povinnostech občanů, zvl. v čl. 130 a 131 ústavy SSSR), jednak na tyto články navazují podrobnější ustanovení trestního, občanského a j. zákonů, která obsahují příslušná pravidla chování a upravují způsob ochrany společenských vztahů, které jsou vymezeny v uvedených člancích ústavy jako základního zákona.

²⁾ A. I. Denisov charakterizuje normu jako pravidlo, jež má více méně obecný charakter a rozlišuje normy technické, které „se vztahují k oblasti techniky a jsou předmětem různých technických věd“ a normy sociální, jež opět dělí „na materiální (ekonomické) a ideologické (volní). Materiální sociální normy jsou ekonomické zákony, jejichž zkoumání je předmětem politické ekonomie. Ideologické normy jsou pravidla, v nichž je vyjádřena vůle celé společnosti, jak tomu bylo v epoše prvotně pospolného řádu, anebo vůle části společnosti — třídy — v třídní společnosti. Konečně ideologické normy se rozlišují na politické, morální, právní, náboženské“. (A. I. Denisov, Teorija gosudarstva i prava, 1948, str. 398.)

Z toho by patrně vyplývalo, že k nadstavbě mohou náležet a třídní charakter v třídní společnosti mají ve smyslu třídění A. I. Denisova pouze „ideologické společenské normy“.

K tomu je třeba poznamenat předně, že všechny normy (pravidla) jakožto *ideje* jsou odrazem objektivní reality ve vědomí a že tedy na př. označení „materiální“ (ekonomické) sociální normy“ lze použít jen v tom smyslu, že tyto normy jsou pravidly pro využívání *materiálních*, ekonomických zákonů. (Podobně je tomu s technickými normami jakožto pravidly pro využívání přírodních zákonů. Technické normy ostatně jsou pravidly lidského chování a jsou vlastní pouze společnosti a mezi „sociální“ čili společenské nejsou zařazovány v tom smyslu, že vyplývají z poznatků přírodních věd a nejsou předmětem společenských věd.)

Nelze souhlasit s tím, že by ekonomické normy nepatřily k nadstavbě, že by neměly třídní charakter (v třídní společnosti). Institucemi, které v soustavě nadstavby odpovídají těmto normám, jsou různé hospodářské orgány společnosti, na př. plánovací orgány, hospodářská ministerstva a jejich orgány, banky (nikoli ovšem ekonomické vztahy, jež ve svém souhrnu tvoří materiální, ekonomickou základnu společnosti v dané etapě jejího vývoje a nepatří k institucím, t. j. k nadstavbě).

K nadstavbovým normám patří na př. ještě estetické normy. Patří sem i normy dáváné různými nestátními společenskými organizacemi, na př. normy t. zv. církevního

Specifická zvláštnost, kterou se právo odlišuje od jiných forem společenského vědomí, kterou se právní normy odlišují od jiných společenských idejí, od jiných společenských norem, na př. od politických a mravních norem či požadavků a pod., tkví v povaze sankcí právních norem, v tom, že tyto normy jsou sankcionovány státní mocí. Sankce právní normy je stanovení následků, jež mají postihnout porušovatele právní normy a jež má státní moc vynucovat.¹⁾ Takovým způsobem, hrozbou těchto sankcí, státní moc zabezpečuje zachovávání právních norem, donucuje k jejich dodržování. Sankce právních norem stanoví státní moc při vydávání právních předpisů státními orgány, po případě státní moc sankcionuje určité normy, na př. určitá obyčejová pravidla tím, že státní orgány vynucují jejich zachovávání (tím tato pravidla nabývají charakteru právních norem).²⁾

Právní normy ze všech společenských norem, vyjadřujících vůli vlád-

„práva“ (pokud tyto normy nejsou vskutku normami právními, t. j. pokud jejich zachování není vynucováno státní mocí) či normy obsažené ve stanovách politických stran, odborových organizací a pod. Tyto normy se odlišují od jiných společenských norem (na př. mravních) hlavně svou formou, t. j. způsobem tvoření i povahou sankcí (tresty podle stanov a pod.).

¹⁾ Právní normy nelze ovšem zaměňovat s jednotlivými formami práva (s t. zv. prameny práva ve formálním smyslu) ani s jejich částmi, na př. s jednotlivými zákonnými ustanoveními, s paragrafy zákonů a pod. Velmi často v daném paragrafu zákona je obsažena pouze část právní normy (na př. hypotese a dispoice), zatím co sankce je uvedena v jiném paragrafu nebo docela v jiném zákoně. (Ustanovení ústavy neuvádějí sankce, což ovšem neznamená, že ústavní normy nemají sankce, že nejsou normami právními: následky porušení těchto norem jsou upraveny podrobnějšími normami trestních zákoníků, občanského zákoníka a j., jež vycházejí z ústavních norem. Vystihnout systém právních norem v často nepřehledné a neurované hierarchii právních pramenů je úkolem právní vědy a interpretace.)

²⁾ Je třeba poznamenat, že při vymezování obecných pojmů, na př. pojmu práva, bývají do definice — proti zásadám formální logiky — zahrnovány různé rodové znaky, které ve skutečnosti nejsou vlastní jen právním normám, neodlišují právní normy od jiných společenských jevů téhož rodu, ale naopak jsou vlastní i některým jiným normám, na př. některým politickým nebo mravním normám.

Tak na př. G. I. Fedkin v důsledku nerespektování zásad formální logiky zavedl zbytečnou a neplodnou diskusi „K otázce definice sovětského socialistického práva“ (čes. překl. Sovětská věda — Stát a právo č. 5/1952, str. 32—35). Požaduje, aby v definici bylo vyjádřeno, že aplikace sovětského socialistického práva není zajištěna jenom donucovací mocí, ale že se opírá především o uvědomělost sovětských občanů, že je výsledkem nesmírné organisátorské a kulturně výchovné činnosti sovětského státu. Avšak tato okolnost je stejně tak charakteristická pro všechny socialistické normy, na př. pro normy komunistické mravnosti; není specifickým rysem norem právních a nemá být tudíž zahrnována do definice, jak ukázal P. G. Semjonov („K otázce definice sovětského socialistického práva“, čes. překl. Sovětská věda — stát a právo č. 1/1951, str. 70—74). Tato okolnost je však významným a důležitým rysem, jímž se socialistické normy odlišují od vykořisťovatelských.

noucí třídy, jsou nejostřejším nástrojem, neboť jejich sankce jsou nejtvrději a nejúčinnější. Na př. sankce mravních norem vládnoucí třídy, které tkví zpravidla ve veřejném mínění vládnoucí třídy, v oficiálním opovržení, jež postihuje jejich porušovatele, nejsou dostatečnou zárukou chování a vztahů prospěšných zájmům vládnoucí třídy. Právní normy zabezpečují státními sankcemi okruh takových společenských vztahů, jejichž porušení je nejnebezpečnější s hlediska zájmů vládnoucí třídy.

Právní normy je především třeba odlišovat od požadavků a názorů na právo, názorů o tom, jaké právo by mělo platit a co je spravedlivé, od theorie práva, právní filosofie, právní vědy. Tyto právní ideje, názory a theorie na rozdíl od právních norem nejsou sankcionovány státem a jejich zachovávání není právně závazné, není právně vynutitelné státními orgány. Souhrn těchto právních idejí, názorů a teorií bývá označován v právně theoretické literatuře jako právní vědomí.¹⁾ Tyto názory mají vždy třídní charakter. Tak na př. t. zv. theorie přirozeného práva (XVII. až XVIII. století) byla výrazem zájmů revoluční buržoasní třídy; marxisticko-leninská theorie práva je nástrojem revoluční dělnické třídy.

Ve společnosti, v níž existují antagonistické třídy, projevují se hospodářské třídní protiklady v existenci protikladných třídních politických, právně theoretických, mravních a jiných názorů a požadavků. Společenskému třídnímu antagonismu odpovídá rozdílné politické, právní, mravní vědomí nepřátelských tříd. Proti sobě stojí dva typy třídní ideologie: ideje a názory vládnoucí třídy, které jsou panujícími idejemi ve spo-

¹⁾ Termínu „*právní vědomí*“ se v právnických učebnicích a pojednáních užívá jen v úzkém smyslu — pro označení souhrnu názorů určité třídy na právo, názorů o tom, co je spravedlivé či nespravedlivé s hlediska zájmů této třídy a pod. Toto vymezení pojmu právní vědomí není zcela přesné. Ve skutečnosti pod pojem právní vědomí, jak se správně pojímá v marxistické filosofii, patří jednak existující názory na právo, jednak i samo platné právo, právní normy jakožto právní ideje sankcionované státní mocí. F. V. Konstantinov chápe pod pojmem socialistického sovětského právního vědomí, sovětských právních idejí sovětské právo (srv. sborník O sovětské socialistické společnosti, č. vyd. 1951, str. 322, 324).

Poněvadž však je již zcela vžit v právnické literatuře používání termínu „*právní vědomí*“ pro označení pouhých názorů na právo a právních teorií na rozdíl od platného („*positivního*“) práva, používáme jej zde nadále v tomto úzkém smyslu.

Právní vědomí antagonistické společnosti zahrnuje (jako svůj základní rozpor) protichůdná právní vědomí antagonistických tříd.

Právní vědomí třídy je (tak jako i ostatní formy společenského vědomí) produktem historického vývoje; vytváří se v průběhu boje či spolupráce tříd; není pouhým souhrnem individuálních vědomí, nemusí se shodovat s vědomím každého jednotlivého příslušníka třídy.

lečnosti, a ideje a názory potlačované třídy. Právo (právní normy) má zde — obdobně jako stát — svou zvláštnost, jíž se liší od všech ostatních forem vědomí resp. idejí: V dané etapě společenského vývoje existuje vždy jen jediný typ práva — právo, vyjadřující vůli vládnoucí třídy. Neboť právo je úzce spjato se státem, předpokládá existenci donucovací moci státu, která je v rukou vládnoucí třídy. „Právo není ničím bez aparátu, který by byl s to *donucovat* lidi k dodržování právních norem“.¹⁾ Uvedeným rysem se právo podobá státu. Je tomu tak proto, že právo je mocenským nástrojem, je nejdůležitějším prostředkem uskutečňování politiky státu.

Stát a právo jsou mocenským jádrem nadstavby třídní společnosti, nejdůležitějšími nástroji v nadstavbě, o něž se opírá a jimiž se zajišťuje diktatura vládnoucí třídy.

Místo právních institucí v soustavě nadstavby

Tak jako ostatní společenské instituce i *právní instituce* představují především určité ideologické společenské vztahy. Každá právní instituce je souhrnem určitých stejnorodých *právních vztahů*, t. j. takových, které odpovídají daným právním normám, upravujícím určitou skupinu společenských vztahů. Tak na př. právní instituce socialistického společenského vlastnictví je souhrn socialistických vlastnických právních vztahů; odpovídá právním normám, které upravují socialistické vlastnické vztahy. Nejširší právní institucí společnosti je právní pořádek; zahrnuje všechny právní vztahy ve společnosti. O právním pořádku lze mluvit tam, kde právním normám odpovídají příslušné právní instituce, kde všechny důležité právní normy jsou v převážné většině případů zachovávány, tedy kde vztahy lidí, pokud jsou upraveny právem, jsou v podstatě (v průměru) ve shodě s právními normami.

Právní poměry jsou vztahy mezi lidmi, v nichž lidé vystupují jako nositelé oprávnění a povinností stanovených a zajištěných právními normami.²⁾ Ke vzniku právních vztahů je zapotřebí, aby dané společenské vztahy se odrážely ve vědomí společnosti jako právní vztahy, aby tedy prošly

¹⁾ V. I. Lenin, Vybrané spisy 2, 1951, str. 194.

²⁾ Srv. Aržanov — Kečekjan — Maňkovskij — Strogovič, Theorie státu a práva, str. 435.

právním vědomím a byly zakotveny v právních normách. Právní norma je všeobecnou podmínkou vzniku právního vztahu. Pouhou existencí právní normy však ještě nevzniká právní instituce. Je třeba, aby se lidé ve svém chování řídili právní normou. Právní vztahy jsou formou, právního, po případě i výsledkem právního (nebo protiprávního) chování. K pojmu právního poměru patří dále subjekt a objekt práva.¹⁾

Ideologický charakter právních vztahů se projevuje nejen v tom, že tyto vztahy musí před svým utvářením projít právním vědomím, že jsou upraveny právními normami, jež jsou výrazem vědomí a vůle vládnoucí třídy, ale i v tom, že vznikají anebo se aspoň realizují také s vědomím aspoň jednoho účastníka konkrétního právního poměru, v důsledku jeho právního (protiprávního) chování. Vytvářejí se zpravidla s vědomím účastníků tehdy, když právní skutečností (s níž právní norma ve své hypotese svazuje vznik příslušných oprávnění a povinností) je právní chování (na př. při právním poměru ze smlouvy dohoda stran, t. j. slib a přijetí slibu) nebo protiprávní jednání (na př. trestným činem vzniká právní poměr mezi soudem a pachatelem, t. j. oprávnění soudu uložit trest, povinnost pachatele podrobit se tomuto trestu).

V jiných případech právní vztahy nevznikají s vědomím a vůlí svých účastníků. Tak tomu může být, jestliže právní skutečností, nutnou pro vznik právního poměru, je událost, t. j. skutečnost vzniklá nezávisle na vůli lidí (tak na př. smrtí osoby může vzniknout nový vlastnický právní poměr bez vědomí dědice). Avšak i v těchto případech realizace právního poměru, t. j. využití daných oprávnění i plnění povinností jsou možné jen s vědomím a vůlí příslušného právního subjektu.

¹⁾ Subjekty a objekty práva jsou především obecně předpoklady, podmínkami vzniku a trvání právních vztahů. Právní subjektivita (t. j. způsobilost mít právní oprávnění a povinnosti, po případě i způsobilost svým vlastním chováním nabývat a pozbývat právních oprávnění a povinností) je dána obecně právními normami u kteréhokoli subjektu práva dříve, než se subjekt stane účastníkem konkrétního právního poměru, t. j. dříve, než mu vzniknou konkrétní právní oprávnění a povinnosti. Podobně okruh objektů práva (věcí, výsledků chování člověka, produktů duševní činnosti a hodnot osobnosti) je obecně předurčen právními normami, t. zn., že určité objekty mají všeobecnou způsobilost být objektem právních oprávnění a povinností dříve, než se stanou předmětem a důvodem konkrétních oprávnění a povinností v určitém právním vztahu. Vznikem konkrétního právního vztahu konkrétní subjekt i objekt práva se stávají prvky, součástí tohoto právního vztahu. (Podrobněji viz „Diskuse o otázce objektu právního poměru“, Právník, roč. 1952, č. 9—10, str. 638—640, kde jsem však mylně zastával názor, že subjekt a objekt práva jsou pouze předpoklady právního vztahu a nikoli i prvky konkrétního právního vztahu. Podobně Dorogin — Sověščanie po obsužđeniju učebnika „Teorii gosudarstva i prava“, Sovětskoe gosudarstvo i pravo, roč. 1950, č. 6, str. 84.)

Právní vztahy odpovídají právním normám, jež usměrňují chování lidí. Právo je odrazem ekonomiky. Takovým způsobem i charakter právních institucí je určován ekonomikou.

Tak normy občanského práva, upravující vlastnické vztahy, jsou v podstatě odrazem ekonomických vztahů. Vlastnické právní vztahy jsou tak jen právním výrazem vztahů výrobních.¹⁾ Právní normy ovšem nemusí být bezprostředně výrazem ekonomických vztahů. Na př. některé normy státního práva upravují určité politické instituce. Avšak samotný charakter politických institucí je, jak jsme uvedli, určován ekonomikou. Takovým způsobem právní instituce, vytvářené právními normami, vždy odpovídají dané základně.

Bylo by však naprosto nesprávné domnívat se, že právní vztahy jsou výrobní vztahy, po případě politické vztahy a pod. Zcela na místě je tu poukaz A. J. Vyšinského na nemožnost „vykládat známé these K. Marxe a B. Engelse tak, že právní poměry prý jsou výrobní poměry, nebo — což je ještě nesprávnější — soustava společenských a zejména výrobních poměrů.“²⁾ Tím, že právní normy upravují určité společenské vztahy, vznikají nové, zvláštní společenské vztahy — právní poměry. Právní poměry jsou specifické společenské vztahy, představují systém oprávnění a povinností zakotvených v právních normách.

V tomto pojetí pojem právní instituce do určité míry je vyjadřován v naší právní literatuře někdy pojmem „právo ve smyslu subjektivním“. Tak na př. V. Knapp v knize „Vlastnictví v lidové demokracii“ charakterisuje subjektivní vlastnické právo jako „právo a) používat věci (t. j. užívat, požívat, disponovat, držet, vindikovat, bránit se rušení a pod.), b) v mezích daných právem objektivním (t. j. v mezích závazně projevené vůle vládnoucí třídy, určené životními materiálními podmínkami té které společnosti), c) ve svém zájmu a svou mocí, která není podmíněna mocí nikoho jiného.“³⁾ Vedle vlastnického práva ve smyslu subjektivním rozlišuje vlastnické právo ve smyslu objektivním jako „historicky určený soubor právních předpisů, které upravují vlastnický poměr mezi lidmi, tedy právních předpisů, jež závazně upravují, který společenský vztah je vlastnictvím v právním smyslu, a jež závazně upravují i jeho náplň, tedy

¹⁾ Srv. K. Marx, Ke kritice politické ekonomie, str. 7.

²⁾ A. J. Vyšinskij, Otázky theorie státu a práva, str. 23.

³⁾ V. Knapp, Vlastnictví v lidové demokracii, str. 66.

zejména i to, jaká subjektivní práva má ten, kdo se účastní na právním poměru vlastnictví jako vlastník (t. j. jako subjekt práva vlastnického.“¹⁾

Jako právo ve smyslu objektivním se zde tedy označují právní normy, zatím co pojem subjektivního práva zde vyjadřuje souhrn oprávnění příslušných právních poměrů, které odpovídají daným právním normám a vyplývají z nich²⁾. Je třeba jen připojit, že uvedeným oprávněním vlastníka odpovídají pochopitelně povinnosti všech ostatních právních subjektů nerušit vlastníka ve výkonu jeho oprávnění. Takovým způsobem jde vlastně o právní instituci vlastnictví, jakožto souhrn vlastnických právních vztahů lidí (t. j. souhrn jejich oprávnění a povinností se zřetelem k vlastnictví, vyplývajících z t. zv. objektivního vlastnického práva, t. j. z příslušných právních norem).

S terminologického hlediska jsou ovšem názvy „objektivní právo“ a „subjektivní právo“, převzaté od tradiční buržoasní právní vědy, naprosto nevhodné. S marxistického hlediska na jedné straně právní instituce jakožto souhrn právních poměrů (t. j. právních oprávnění a povinností) mají právě tak objektivní charakter, jsou součástí objektivní reality jako právní normy, jimiž jsou právní poměry upraveny. Na druhé straně se v marxistickém pojetí označují jako subjektivní podmínky společenského vývoje všechny jevy ideologické, t. j. patřící k nadstavbě, v našem případě i právní normy i právní instituce. Objektivními podmínkami se v tomto případě rozumí materiální životní podmínky společnosti.³⁾

* * *

Pojetí státu jako politické instituce v soustavě nadstavby není předmětem sporu v sovětské a naší literatuře (i když pojem politické instituce jako soustavy politických vztahů nebyl dosud propracován a prodiskutován).

Jinak je tomu s otázkou, kam patří právo v soustavě nadstavby. V diskusích a úvahách o této otázce byla vyslovena rozličná odchylná mínění.

¹⁾ Tamtéž, str. 40.

²⁾ U V. Knappa je ovšem v tomto pojetí drobná nedůslednost, poněvadž pojednává o „vlastnickém právu ve smyslu objektivním“ v kapitole pod názvem „Vlastnictví jako vztah právní“ a nikoli pod heslem „Vlastnické právo“, ačkoli z jeho vlastního výkladu je zcela zřejmé, že t. zv. objektivní vlastnické právo jakožto souhrn určitých právních norem nelze ztotožňovat s vlastnickými právními vztahy.

³⁾ Používání pojmu „subjektivní právo“ je všeobecně zavržováno v časopise Voprosy filosofii, roč. 1953, č. 1 (čes. překl. „O stavu právních věd“, Sovětská věda — stát a právo, roč. 1953, č. 4, str. 333).

Někteří autoři (N. G. Alexandrov, M. P. Karevová i M. S. Strogovič) pokládají za právní instituci jednak organisaci lidí, na př. soud, prokuraturu a jiné právní instituce, jednak právo, právní normy, „právní instituty“.

N. G. Alexandrov poukazuje na „zmatek v takové otázce, jako je pojem právní instituce. Jedni říkají, že za právní instituci nutno považovat soud a prokuraturu. Ve skutečnosti však právní normy aplikuje nejen soud a prokuratura, nýbrž všechny státní instituce v příslušné sféře společenských vztahů.

Pod právními institucemi, které odpovídají určitým právním názorům, sluší rozumět právní instituty. Tak je na př. velmi vážnou právní institucí v naší společnosti institut socialistického vlastnictví“.¹⁾

Podrobněji N. G. Alexandrov jinde dovozuje: „Právní normy jsou prostředkem organisování společenských vztahů v zájmu rozvoje naší společnosti na cestě ke komunismu. Socialistickým právním názorům odpovídají právní instituty a právní instituce, které tyto názory ztělesňují. Právní institut je určitý souhrn právních norem, který řídí určitý druh společenských vztahů a tím vytváří určitý druh právních vztahů.

Není správné chápat termín „instituce“ (kterému zejména odpovídá slovo „institut“, jež je latinského původu) jenom ve smyslu organisace lidí.“²⁾

M. P. Karevová považuje „za nedostatečně zpřesněný pojem... pojem právních institucí, k nimž podle jejího názoru patří především právní normy a celá soustava práva platného v dané společnosti. Dotýkajíc se otázky takových orgánů sovětského státního mechanismu, jako je soud, prokuratura atd., řekla M. P. Karevová, že posledně jmenované instituce jsou kvalifikovány jako právní instituce a zároveň jako politické instituce. Určitá část státního mechanismu nazývá se právě v důsledku toho, že je nezbytnou součástí státního mechanismu, současně právní institucí, ovšem svéráznou, kterou není možno směšovat s právními normami“.³⁾

M. S. Strogovič „zdůraznil, že právní normy patří k institucím, ne k názorům společnosti. K právním institucím patří podle názoru M. Strogoviče také soud, prokuratura a jiné orgány státního mechanismu, které bezprostředně zabezpečují zachovávání právních norem.

Právní instituce sovětské socialistické společnosti odpovídají jejím právním názorům, které vznikají z právního vědomí sovětských lidí, právních koncepcí a teorií, které zpracovávají sovětsští právníci a kterých využívají v praxi“.⁴⁾

¹⁾ Porada o koordinaci vědecko-badatelské práce právnických sektorů akademií věd svazových republik, Sovětské gosudarstvo i pravo, roč. 1951, č. 5, čes. překl. příloha čas. Právník, roč. 1951, str. 190.

²⁾ N. G. Aleksandrov, Některé otázky theorie státu a práva ve světle stalinských pouček o základně a nadstavbě, Sovětské gosudarstvo i pravo, roč. 1951, č. 9, čes. překl. Sovětská věda - stát a právo, roč. 1952, č. 1, str. 63 (překlad opravený mnou - J. B.).

³⁾ Porada o koordinaci vědecko-badatelské práce, příloha čas. Právník roč. 1951, str. 193 (překlad opravený — J. B.).

⁴⁾ Některé otázky theorie státu a práva ve světle práce soudruha Stalina „O marxismu v jazykovědě“ (zápis diskuse) Sov. gos. i pravo r. 1950, č. 10, čes. překl. příl. Právníka r. 1951, str. 38.

S. N. Bratus označuje za právní instituce právo jako souhrn norem, „právní instituty“.

S. N. Bratus dále odvozuje: „Vládnoucí třída, dříve než formuje právo, má vždy určité právní vědomí, jež je potom také vyjádřeno v odpovídajících právních institutech.“¹⁾

A. I. Denisov pokládá za právní instituce ústavu, obyčejné zákony, vůbec veškeré normativní akty státní moci.²⁾

A. I. Denisov však zároveň na jiném místě označuje za instituci právo.³⁾ Dále A. I. Denisov poznamenává, že při posuzování zvláštností, jimiž se od sebe odlišují navzájem stát a právo, „je důležité zdůraznit, že stát pochází z kategorie politických institucí a právo z kategorie společenských norem třídní společnosti. ...Právo každé třídní společnosti se skládá z právních institutů“.⁴⁾ — (V brožůře, jež vyšla po napsání naší práce, A. I. Denisov znovu označuje právo za právní instituci.^{4a)})

Podobný názor jako A. I. Denisov zastává i Aleksejev. Rovněž zdůrazňuje, že k právním institucím patří normativní akty státních orgánů, pokládá však za chybné chápat pod právní institucí „právní institut“.⁵⁾

Také U. D. Kudajbergenov chápe jako právní instituce zákony.⁶⁾

Proti tomu S. F. Kečekjan sice příkře odmítá „každý pokus vyličit právo výlučně jako jev společenského vědomí“, zároveň však správně dovozuje, že „vyjadřujíc určité právní názory, vystupuje právní norma současně a především jako regulující společenské pravidlo a vytváří svým působením a svým prováděním určité právní instituce... Právo upevňuje jistý řád ve vztazích, vytváří určitý souhrn institucí.“⁷⁾ Z toho by vyplývalo, že za právní instituce označuje S. F. Kečekjan právní vztahy. Zůstává pak ovšem nejasné, proč S. F. Kečekjan v téže stati označuje za instituci právo.⁸⁾

F. V. Konstatinov přiřazuje právo k právnímu vědomí.

¹⁾ Tamtéž, str. 200.

²⁾ A. I. Denisov, Nejcenější přínos do pokladnice marxismu-leninismu, Sov. gos. i pravo, roč. 1950, č. 9, č. překl. příl. Právnicka 1951, str. 8.

³⁾ Srv. tamtéž, str. 15.

⁴⁾ Tamtéž, str. 16.

^{4a)} Prof. A. I. Denisov, Predmet teorii gosudarstva i prava. Proischoždenie gos. i prava. Kritika burž. teorii, Moskva 1954, str. 14.

⁵⁾ Srv. Diskuse o práci J. V. Stalina, „Marxismus a otázky jazykovědy“ na právnických vysokých školách v Moskvě, Sov. gos. i pravo, roč. 1951, čís. 3, str. 68, čes. překl. příl. Právnicka roč. 1951, str. 143 (překlad opravený — J. B.).

⁶⁾ U. Kudajbergenov, O socialističeskom pravosoznanii, Sov. gos. i pravo, roč. 1952, čís. 5, str. 27.

⁷⁾ S. F. Kečekjan, Význam díla J. V. Stalina „Marxismus a otázky jazykovědy“ pro dějiny politických učení, Sov. gos. i pravo, roč. 1952, č. 3, čes. překl. Sovětská věda — stát a právo, roč. 1952, č. 5, str. 391.

⁸⁾ Srv. tamtéž.

F. V. Konstantinov rozlišuje při jednotném socialistickém sovětském vědomí, při jednotné socialistické ideologii tyto ustálené formy: a) sovětskou vědu, b) sovětské politické a právní vědomí, c) sovětskou morálku, d) sovětské umění. Po vysvětlení otázky vědy jako formy socialistického společenského vědomí zahrnuje k výkladu o sovětském právním vědomí, o sovětských *právních idejích* pouze sovětské právo.¹⁾

Právní normy patrně neztotožňuje s právními institucemi rovněž D. I. Česnokov.²⁾

Dříve než přistoupíme k rozboru názorů odchylných od námi vytyčeného pojetí právních institucí, je třeba poukázat na terminologický překladatelský problém, který vzniká v souvislosti s tímto pojmem. Ruský výraz, použitý J. V. Stalinem při definování nadstavby, jest „učreždenie“. Do češtiny se u nás překládá slovem „instituce“. Sovětští právní vědci zahrnují pod pojem „pravovoe učreždenie“ jednak právní instituce, jež jsou zároveň státními orgány (na př. soud, prokuratura), jednak určité skupiny právních norem, jež se běžně označují v sovětské i naší právní vědě výrazem „institut“ (stejně v češtině jako v ruštině). Právní institut je „souhrn právních norem, upravujících některou skupinu společenských vztahů: na př. vlastnictví, smlouva atp.“³⁾

V našem pojetí však právní instituce představuje nikoli souhrn právních norem, ale souhrn právních vztahů, jež odpovídají právním normám upravujícím některou skupinu společenských vztahů.⁴⁾ Právní normy

¹⁾ Srv. O sovětské socialistické společnosti, sborník statí, str. 322, 324.

²⁾ „Protože právní ideje a instituce nejsou oddělitelné od politických idejí a institucí“, píše D. I. Česnokov, „jsou nejdůležitější právní instituce zároveň státními institucemi (na př. trestní orgány — soud a prokuratura). Ani jedna z právních norem a ani jedna z právních institucí není myslitelná bez státu a jeho donucovacích orgánů.“ (D. I. Česnokov, Místo státu v soustavě nadstavby, Izvěstija AN SSSR, odd. ekonomik i prava, r. 1951, č. 5, čes. překl. Sovětská věda — stát a právo, roč. 1952, čís. 2, str. 135).

³⁾ Sovětské občanské právo, díl 1, str. 18.

⁴⁾ Knížka I. Bystriny, aspiranta práv. fakulty Moskevské státní university, „Právní názory a právní instituce“ vyšla teprve potom, co tato práce byla již připravena k tisku, takže mi již nebylo možno podrobně se zde zabývat jeho vývody. I. Bystrina v otázce pojetí právních institucí zastává názor v podstatě shodný s uvedeným řešením: pojímá právní instituce jako souhrn právních vztahů (str. 46); v této otázce je tedy s ním třeba zásadně souhlasit. Jeho podrobnější formulace tohoto pojmu není však výstižná a přesná, pokud na př. charakterisuje právní instituce jako formy organizace právních vztahů (tamtéž), neboť těmito formami jsou vlastně právní normy, „právní instituty“. Autor nerozlišuje mezi právními institucemi a „právními instituty“; směřování obou termínů v práci I. Bystriny je však neúčelné a může vést k nejasnostem, neboť termín „právní institut“ je již vžitý pro označení souboru právních norem, jemuž odpovídá soubor příslušných právních vztahů. Takový pojem je nezbytný v právní vědě, a je proto nevhodné, že I. Bystrina takový pojem opomíjí a zbytečně polemizuje se sovětskými autory, kteří používají termínu „právní institut“ ve shora uvedeném vžitém pojetí. Problematické je v knížce I. Bystriny rovněž zavádění termínu „materiální (incl. ekonomické) instituce resp. instituty“ pro označení určitých souborů materiálních (incl. ekonomických) vztahů;

nepatří do kategorie společenských institucí, ale do kategorie společenských idejí. Právní normy nelze přirovnávat k takovým společenským institucím, jako jsou na př. stát, státní orgány a jiné společenské instituce. Používání termínu „právní institut“ (převzaté ostatně z buržoasní právní vědy) je však obvyklé v sovětské i naší právní vědě pro označení určitého souboru právních norem. Může tedy používání termínu „právní instituce“ pro označení souboru určitých právních vztahů vést k nedorozuměním a k záměnám pojmů. Naskytá se tedy otázka, zda překladatelé Stalinova díla „Marxismus a otázky jazykovědy“ i jiných děl Lenina a Stalina neměli pro vyjádření ruského slova „učreždenie“ použít jiného termínu než „instituce“, na př. slova „zařízení“ a pod. Pokud však tento terminologický a překladatelský problém nebude vyřešen jinak, používáme zde i nadále pro označení určitých skupin ideologických společenských vztahů termínu „instituce“, obvyklého při překládání slova „učreždenie“ ze spisů Lenina a Stalina do češtiny.

Je pochopitelné a nesporné, že mnohé politické instituce, především státní instituce, jsou zároveň základem právních institucí. Je tomu tak ovšem nikoli proto, že státní orgány aplikují právní normy (jak to chápou někteří z uvedených autorů, zejména N. G. Aleksandrov a M. S. Strogovič a snad i M. P. Karevová), ale proto, že jsou upraveny právními normami, že jejich organizace a činnost je právními normami vymezena. Tak soud nebo prokuratura je právní institucí v tom smyslu, že v těchto státních institucích jde zároveň o určité právní vztahy, o souhrn oprávnění a povinností, stanovených právními normami, na př. o oprávnění (vůči pachateli) a povinnosti (vůči státu) stíhat pachatele trestných činů tresty.

Všichni autoři vycházejí ze správného názoru, že právní část nadstavby má dvě složky, dvě stránky: právní ideje a právní instituce. Nelze však souhlasit s názorem, že právní instituce, odpovídající právním idejím v soustavě nadstavby, zahrnují právo, právní normy (případně soubory právních norem, pro něž se používá názvu „právní instituty“) či normativní akty státní moci (zákony, nařízení a pod.).

je vhodnější používat termínů „institut“ a „instituce“ výhradně pro označení určitých nadstavbových jevů. — Knížka I. Bystřiny (Orbis 1954) je zatím jedinou publikací, v níž se v zásadě zastává shora uvedený pojem právních institucí, nepočítáme-li starší stati, v nichž jsem již sám hájil uvedený názor (viz „Doplňková skripta z teorie státu a práva,“ stát. pedagogické nakl. 1. vyd. 1953, str. 6—15, „Stalinovy práce o marxismu v jazykovědě a některé otázky právní teorie“, Lidové noviny 1. X. 1950; k pojetí právních norem srv. i „Stát a právo VI“, vyd. ÚSCsS — VŠPHV 1950, str. 2—9).

Co je rozhodné pro řešení otázky, zda právní normy patří k idejím či k institucím? Patří-li právní normy k idejím, pak musí mít s idejemi společné ony jejich znaky (specifickou diferenci), jimiž se ideje odlišují od institucí, a naopak, patří-li právní normy k institucím, pak musí mít s institucemi společné určité jejich znaky (specifickou diferenci), jimiž se instituce odlišují od idejí.

Polemika s názory autorů, kteří přiřazují právní normy k institucím, je ovšem značně obtížná, poněvadž tito autoři vlastně nevymezují obecně pojem instituce, nevytyčují jeho specifické znaky. Důvody, které je vedou k jejich pojetí, je třeba namnoze si jen domýšlet.

Z vývodů některých autorů by vysvítalo, že právní normy jsou instituce, poněvadž „jsou prostředkem organisování společenských vztahů“, poněvadž vytvářejí právní vztahy (N. G. Aleksandrov), poněvadž to jsou regulující společenská pravidla, poněvadž právo je „formou a methodou organisace společenských vztahů“ (S. F. Kečekjan).¹⁾ Je však zřejmé, že tím se právní normy neliší od některých jiných společenských norem (politických, mravních, náboženských a j.), neboť ty rovněž jsou regulujícími společenskými pravidly — prostředky, formami a methodou organisace společenských vztahů. Bylo by tedy logicky nutné označit všechny společenské normy za instituce. Tíží autoři však označují rovněž na př. stát a státní orgány za společenské instituce. Jestliže bychom však označovali právní normy za právní instituce, musili bychom analogicky pokládat politické normy za politické instituce. Nelze uvěřit, že by uvedení autoři pokládali za stát, státní instituce nikoli určité politické vztahy, určitou organisaci lidí, určitou mašinerii orgánů, ale politické programy, státovědecké postuláty atp.

U autorů, kteří přiřazují normy k institucím, je zřejmá snaha odlišit názory na právo (jejichž souhrn bývá označován jako právní vědomí) od práva samotného. Mezi oběma těmito jevy, jak jsme viděli, tkví hlavní rozdíl v tom, že právní normy na rozdíl od názorů na právo jsou sankcionovány státní mocí. Státní sankce ovšem nejsou znakem, který by byl společný právním normám a všem institucím a jenž by odlišoval právní normy a instituce od idejí. Různé instituce mravní, umělecké, náboženské a část politických institucí nemají státní sankce. Státní sankce jsou specifickým znakem, který je vlastní pouze právním normám.

¹⁾ S. F. Kečekjan, cit. článek, Sov. věda — stát a právo, č. 5/1952, str. 391.

Na druhé straně sankce vůbec (nikoli ovšem sankce státní) mají i jiné společenské normy, normy politické, mravní, náboženské i jiné, tedy nejen normy právní. Vzniká otázka, zda se tedy vůbec sankcemi neodlišují všechny společenské normy od ostatních idejí, takže je třeba přiřadit normy institucím? To by však opět znamenalo pokládat za politické instituce, za stát a státní orgány nikoli určité soubory politických vztahů, organizace, mechanismus, ale politické normy, politické programy a požadavky. To ovšem nečiní nikdo z autorů, kteří přiřazují právo a právní normy k institucím.

U těchto autorů je zřejmá snaha odlišit normy vůbec jakožto pravidla chování od idejí. Proto autoři názoru, že normy patří k institucím, zdůrazňují jen jednu stránku právních norem, totiž, že normy jsou pravidla, jež regulují společenské vztahy a chování pod hrozbou sankcí atp.

Toto osamostatnění norem od ostatních idejí do absurdních důsledků dovedli buržoasní normativisté, sledující při tom třídní cíle buržoasie. Uvedení sovětští autoři tím, že se snaží normy od idejí oddělit jako zvláštní společenské jevy, jako zvláštní kategorii, vycházejí ovšem ze zcela jiného filosofického hlediska než normativisté, neodtrhují tím normy od objektivní reality, ale chápou normy jako součást nadstavby nad ekonomickou základnou. Avšak sledujeme-li jejich úvahy, uvažujeme-li o důvodech, které by měly svědčit pro oddělení norem jako zvláštní složky nadstavby od idejí, chtíc nechtíc nám to mimoděk připomíná konstrukce normativistů, kterým vskutku se „podařilo“ vyspekulovat jakousi „logickou“ „specifickou diferencí“ mezi normami a ostatními idejemi. Tuto „operaci“ provedl z normativistů nejdůsledněji K. Engliš a na jeho vývody navazovali ostatní naši normativisté. K osvětlení otázky snad přispěje, jestliže ukážeme neopodstatněnost, škodlivost a nebezpečí této normativistické logistiky.

Normativisté se pokoušejí dokázat, že je základní rozdíl mezi postuláty či normami na jedné straně a soudy (ve smyslu logickém) na druhé straně.

Norma (jako výraz něčeho, co má býti) není prý soudem (ve smyslu logickém). Podle normativistů „soud znamená vždy funkci *intelektu*, kdežto norma jako výraz něčeho, co býti má, jest... vždy funkcí *vůle*“.¹⁾

¹⁾ F. Weyr, Úvod do studia práv (normativní theorie), 1946, str. 19.

„... Nauka o poznávání (noetika)“, píše Weyr, „nemůže se zříci aspoň theoretického oddělení... funkcí... intelektuální a volní... Theoretickým odloučením intelektu od vůle umožňuje se případ vyššího, t. j. theoretického poznávání, které nemá jiného účelu,

Normativisté dovozují: „Soudem“ ve smyslu logickém vyslovujeme povždy nějaký *poznatek*, který může býti pravdivý nebo nepravdivý, správný nebo nesprávný...¹⁾ Proti tomu „protože norma spojuje články (které jsou v soudu spojeny jako přísudek a základ podle pravdy nebo podle správného logického vztahu) *vůli novotvůrce, nemůže se při normě jednati o její pravdivosti nebo správnosti* (jako při soudech); vždyť jich nevyjadřuje. Projev vůle se nemůže ani dokázati, ani ověřiti... Každý soud lze popřítí, lze *popřítí* jeho správnost či pravdivost; normy nelze popřítí, nelze popřítí její pravdivost, protože jí nevyjadřuje; normu lze jen *zrušiti* (odvolati). Soud může popřítí každý, normu může zrušiti (odvolati) jen ten, kdo ji vydal, nebo jiný, koho ten, kdo ji vydal, k tomu zmocnil.“²⁾ — „...Představa nějaké nepravdivé, resp. nesprávné normy je nemožnou, poněvadž o normě mohu jediné vypovědět, že jest buď *platná* nebo *neplatná*.“³⁾

Normativisté se zde jen i po stránce „logické“ pokusili dokázat svůj noetický metafysický idealistický předpoklad o tom, že „metoda normativního a metoda kausálního (explikativního) poznávání nikde se nestýkají, jsouce naprosto různé podstaty“.⁴⁾ Používají popsané „logické“ konstrukce jako nového „argumentu“ proti tomu, „že by poznávání světa, jaký má býti, bylo závislé na poznávání světa, jaký jest“, k tomu, aby mohli znovu „s největším důrazem žádati *přesné metodické odloučení právní vědy od sociologie*“⁵⁾ aby dokazovali, že právní jevy nemají noeticky a logicky vzato nic společného se skutečností, že je vědecky nepřipustné pro právní vědu vysvětlovat právní normy historickými podmínkami jejich vzniku a uvádět je v jakoukoli souvislost s hospodářskými a jinými společenskými poměry.

Existuje vskutku takový zásadní logický, noetický metodologický rozdíl mezi soudy (jako idejemi, vyjadřujícími „to, co jest“) a normami (vyjadřujícími, co „má býti“)?

jinými slovy, jež jest si samo účelem. Intelekt takto poznávající nic nechce — leda poznávání. Chápeme-li činnost intelektu tímto způsobem, dlužno se vystríhat především představy, že by poznávání bylo určitým druhem jednání.“ (F. Weyr, *Theorie práva*, 1936, str. 27—28.)

¹⁾ F. Weyr, Úvod do studia práv, str. 18.

²⁾ K. Engliš, *Malá logika*, 1947, str. 137.

³⁾ F. Weyr, Úvod do studia práv, str. 20.

⁴⁾ F. Weyr, *Základy právní filosofie*, 1922, str. 36.

⁵⁾ Tamtéž, str. 69, 73.

Klasikové marxismu-leninismu, Marx, Engels, Lenin a Stalin ve svých filosofických dílech nikde nehovoří o normách jako o nějakých zvláštních myšlenkových jevech, podstatně odlišných od idejí. Někteří obdivovatelé módní buržoasní filosofie hodnot se proto pokoušejí tvrdit, že klasikové marxismu vůbec nerozřešili tuto otázku, že marxismu uniká celá velická oblast problému, podle čeho člověk jedná, že marxismus vůbec nemůže zodpovědět otázku povahy norem.¹⁾

Marxisté mluví o idejích, myšlenkách, jež jsou odrazem (správným nebo skresleným) objektivní skutečnosti ve vědomí lidí. Je vedle těchto idejí, vyjadřujících skutečnost, to, co jest, dána ještě druhá, zvláštní oblast duchovního života společnosti — normy, vyjadřující povinnosti, to, co má býti, oblast, na kterou se nevztahují zákonitosti hmoty, objektivní skutečnosti, jak tvrdí buržoasní theoretikové?

Netřeba příliš dlouze dokazovat absurdnost těchto pseudologických normativistických konstrukcí.

Tvrzení, že normy nemohou vyjadřovat poznatky, že nemohou být pravdivé či nepravdivé, správné nebo nesprávné, je vrcholem abstrusní novokantiánské spekulace. Toto „logické“ odtržení norem od objektivní skutečnosti je jen konečným výsledkem snahy normativistů zastřít skutečnou třídní podstatu buržoasních právních norem, které nevyjadřují buržoasní společenské vztahy správně, ale skresleně - zastírají ekonomickou a politickou nadvládu kapitalistů nad proletáři.

Normy ve skutečnosti jsou odrazem objektivní reality tak jako všechny ostatní ideje. Normy nemohou stanovit za závazné cokoli bez ohledu na objektivní skutečnost. Normy ovšem zpětně působí na společenské vztahy, jsou výrazem vůle vládnoucí třídy, aby byly zformovány a upevněny společenské vztahy pro ni výhodné, zajišťují tyto vztahy svými sankcemi. Politické, mravní, právní a jiné normy jsou však především výrazem skutečných, existujících nebo reálně možných společenských

¹⁾ Jako typické možno uvést na př. tyto vývody J. B. Kozáka: „... Základním nedostatkem orthodoxního marxismu jest jeho neschopnost viděti základní a nutnou dualitu mezi skutečností a normou... V diskusích o marxismu... zůstávali nejlepší marxističtí theoretikové dlužni odpovědi na otázku, odkud vědí, že to, co hlásají, je opravdu lepší, že kapitalismus a liberalismus je špatný a zavrženíhodný, slovem, odkud mají své normy pro toto hodnocení... Viděti budoucí skutečnost a již dnes podle ní jednati a k ní záměrně směřovati není totéž. Zde hraje do toho rozhodnutí. Toto rozhodnutí... je morální věc a předpokládá hodnocení. Hodnocení však je možno jen na základě konfrontace skutečnosti s nějakým nereálným protějškem, s ideálem. A norma, ideál, není příroda: je zřejmě *supra naturam*“ (J. B. Kozák: Věda a duch, 1938, str. 184, 191, 192).

vztahů, skutečného nebo reálně možného chování lidí. Právní normy dokonce mohou fakticky působit, mohou plnit svou praktickou funkci jako právní pravidla chování, jako regulátor určitých společenských vztahů jen tehdy, jestliže vyjadřují, ať správně nebo skresleně, pravdivé, existující nebo reálně možné společenské vztahy a chování.

Absurdně směšné je tvrzení normativistů, že norma nemůže být pravdivá nebo nepravdivá, ale jen platná nebo neplatná, poněvadž prý normu nelze popřít, ale může ji jen zrušit (odvolat) ten, kdo ji vydal, nebo jiný, koho ten, kdo ji vydal, k tomu zmocnil. Podle normativistů tedy na př. v SSSR dodnes neporušeně platí a věčně už asi platit bude starý právní řád carského Ruska — vždyť tyto normy neodvolal ten, kdo je vydal, ani jiný, koho by byl ten, kdo je vydal, k tomu zmocnil! Podle normativistů platí všechny tyto staré normy, které ve skutečnosti už dávno popřel samotný dějinný vývoj společnosti — normy, které ve skutečnosti v přítomnosti už nic nepředstavují, nevyjadřují vůbec objektivní pravdu, poněvadž společenské vztahy, z jejichž odrazu tyto normy vznikly, už dávno zanikly, poněvadž už dávno neexistuje a nemůže existovat veřejná moc, která by mohla kohokoli donutit, aby se choval podle těchto norem, takže už ani jediný člověk na světě se těmito normami neřídí.

Není tedy pravda, že normy jsou pouze výrazem vůle; vůli nelze odtrhovat od jejího obsahu. Normy obsahují racionální prvek — jsou odrazem objektivní skutečnosti. Proto tvrzení, že normy nemají nic společného se soudy, je nesmyslné.

Stejně tak není pravda, že soudy jsou jen funkcí intelektu a nikoli vůle. Každá idea má volní, stranický charakter. Noetický postoj subjektu k objektu není pasivní, nazíravý, ale aktivní, praktický. Poznávání má praktický smysl, vyplývá z praktických lidských potřeb a jeho výsledky slouží lidskému jednání. Z každého theoretického poznatku vyplývá jako jeho protějšek a druhá stránka vodítko (pravidlo, norma) pro praktické jednání, ukojující potřeby lidí. Poznání historických podmínek vede lidi ke zpětnému působení na příznivé podmínky tak, aby byly co možná zachovány a upevněny a aby se rozvíjely, a zároveň k omezování a zatlačování jiných, nepříznivých podmínek. Poznání souvislosti příčin a účinků v minulosti umožňuje předvídat obdobný vývoj v budoucnosti a vede lidi k urychlování nebo brzdění vzniku nutných podmínek dalšího vývoje. Tak norma, pravidlo (forma „má býti“) vyjadřuje jen z toho, co

jest, to, co bude (co potrvá nebo vznikne) s pomocí praktické činnosti lidí pod tlakem („sankcí“) nutnosti ukojení lidských potřeb. Klasikové marxismu-leninismu, nemluvíce o normách jako o nějakých zvláštních, od idejí oddělených jevech duchovního života společnosti, vždy zdůrazňovali veliký praktický význam a roli společenských idejí a teorií, které jsou odrazem společenského bytí.

Zatím co z poznatků přírodních věd plynou technické normy, je se společenskými poznatky, teoriemi a idejemi nerozlučně spjata jejich praktická funkce zpětného působení na společenské poměry a chování, jsou s nimi spjata určitá pravidla — společenské normy. Ve společnosti rozštěpené na třídy určitá chování nutná a důležitá k ochraně zájmů vládnoucí třídy jsou zajišťována a upevňována právními normami.

Pro oddělení norem od soudů nesvědčí ani sankce norem. Každá idea má vlastně jakousi „sankci“ ve svém praktickém uplatnění: Pouze řídí-li se lidé ve svém chování správnými ideami, mohou dosáhnout vytyčených cílů. Řídí-li se nesprávnými ideami, vede to k nezdaru jejich činnosti, k neúspěchu v jednání. To se vztahuje na politické programy, právní názory a požadavky, mravní názory a dokonce i na přírodovědecké poznatky a technická pravidla a vědecké zákony, jež nepatří k nadstavbě.

Neexistuje tedy ve skutečnosti žádný druhový rozdíl (specifická difference) mezi normami a idejemi, který by svědčil pro konstruování oblasti norem jako zvláštních společenských jevů odlišných od idejí. To ovšem neznamená, že lze zcela položit rovnítko mezi pojmy ideje a normy. Idea je rodový pojem normy, Normy jsou zvláštním druhem idejí. Specifické znaky norem jsou: 1. normy jsou pravidla — proto jsou to ideje, které mají obecný a nikoli jedinečný, individuální charakter, smysl a význam; 2. normy jsou ideje, které se vztahují především na lidské chování; 3. toto existující nebo reálně možné chování je v normě vyjádřeno imperativní formou („má být“). Společenské normy, jež patří k nadstavbě, vyjadřují a zajišťují určité společenské vztahy a vytvářejí příslušné, těmto normám odpovídající nadstavbové společenské instituce jakožto skupiny příslušných ideologických společenských vztahů.

Někteří autoři (Aleksejev, částečně i A. I. Denisov) si možná uvědomují, že přiřazení právních norem k institucím není dostatečně odůvodněno nějakým druhovým rozdílem, jímž by se odlišovaly normy od idejí. Proto označují za instituce nikoli právní normy, ale určité formy

práva,¹⁾ totiž normativní akty státní moci (ústavy, zákony, nařízení, vyhlášky atp.). Rozdíl mezi těmito formami a idejemi tkví jen v tom, že právní normy jsou zde vydávány a publikovány státními orgány určitými, pevně předem stanovenými způsoby (jež ovšem u různých forem práva jsou různé). Tyto formy ovšem jsou specifickým rysem pouze určitých právních norem; nejsou pochopitelně žádným společným znakem právních norem a všech institucí, jímž by se normy i instituce odlišovaly od idejí. Politické, státní, mravní, náboženské a jiné instituce svou formou se zcela odlišují od právních norem. Kromě toho pak zůstává otázkou postavení právních obyčejů v soustavě nadstavby, neboť obyčejové právní normy se neliší od jiných (na př. mravních) obyčejových norem svou formou (liší se od nich pouze svou sankcí). Na charakteru norem jakožto idejí pochopitelně nic nemění způsob jejich vydávání a uveřejňování.

Vzniká však otázka, zda vůbec určité, předem pevně stanovené formy vytváření a zveřejňování idejí (tedy ne jen formy práva) snad nejsou institucemi. Kdyby v tomto smyslu určité formy práva měly být pokládány za právní instituce, musily by být stejným právem za politické instituce označovány všechny politické resoluce, usnesení, programy a stanovy, jež jsou vydávány a publikovány určitým předem pevně stanoveným způsobem. Avšak autoři, kteří označují formy práva za právní instituce, vesměs uznávají jako politické instituce stát a státní orgány. Je zřejmé, že mezi uvedenými formami politických norem, formami práva na jedné straně a státem, státními orgány na druhé straně není žádné společné tertium comparationis, jímž by se všechny tyto jevy odlišovaly od idejí.

Někteří autoři vidí patrně důvod pro přiřazení právních norem k institucím v tom, že právní normy jsou aplikovány státními institucemi. Aplikaci (používání) právních norem však provádějí m. j. i jednotliví občané, nikoli jen státní orgány. Aplikace státními orgány není ani společným specifickým znakem norem a všech institucí, jímž by se normy i instituce odlišovaly od společenských idejí. Neboť je zřejmé, že ne všechny

¹⁾ Termínu „forma práva“ zde užíváme místo doposud používaného termínu „pramen práva ve formálním, právním smyslu“, který byl převzat z buržoasní právní nauky, který nevystihuje smysl pojmu a jehož používání bylo vícekrát podrobeno oprávněné kritice (srv. Sovětskoe gosudarstvo i pravo, roč. 1950, čís. 6, str. 84, Voprosy filosofii, roč. 1953, č. 1 — čes. překl. Sovětská věda — stát a právo, roč. 1953, č. 4, str. 333).

institute jsou aplikovány státními orgány. Kromě toho státní orgány aplikují nejen právní normy, ale i různé politické, mravní a jiné ideje i názory na právo, jimiž se ve své činnosti řídí. Podle toho by tedy bylo třeba velkou část idejí, jež jsou součástí nadstavby, přiřadit k institucím. V nadstavbě by věru zůstalo na př. málo politických idejí vládnoucí třídy, jež by nebyly vlastně institucemi, a mnoho institucí vládnoucí třídy by neodpovídalo žádným idejím. K takové motanici vede uvedený nedomyšlený názor.

K chybnému posuzování místa právních norem v systému nadstavby svádí komplikované složení a fungování právní části nadstavby. Ekonomie se obráží nejprve v názorech na právo, v „právním vědomí“ vládnoucí třídy; právním názorům vládnoucí třídy odpovídají právo, právní normy jako výraz vůle vládnoucí třídy a právní normy vytvářejí pro společnost příslušné právní institute, výhodné pro vládnoucí třídu. Ke vzniku právních norem a k tomu, aby se uplatňovaly v životě jakožto právní normy, je zapotřebí ingerence státní moci. Vzájemná souvislost a působení různých složek nadstavby představují tedy složitý proces, v němž nejen institute odpovídají příslušným idejím, ale v němž institute jednoho druhu ovlivňují tvoření a funkci idejí a institucí jiného druhu atp. Činnost státních orgánů je nezbytným činitelem při vytváření, resp. fungování práva a právních institucí. Bez právotvorné a donucovací činnosti státních institucí právní normy nevznikají či ztrácejí svůj význam, nevytvářejí pro společnost příslušné právní institute. Tato činnost státních institucí je spojovacím článkem mezi názory na právo a právem a mezi právem a právními institucemi.

Okolnost, že v daném případě činnost politických, státních institucí je prvotní, že je předpokladem tvoření a funkce právních norem, které jsou v tomto procesu aposteriorní, nic nemění na charakteru norem jakožto idejí a na tom, že ve vztahu mezi idejemi a institucemi téhož druhu jsou ideje prvotním a institute druhotným výsledkem celého procesu. Státní institute a jejich činnost odpovídají politickým a právním názorům vládnoucí třídy. Právním normám odpovídají právní institute jakožto skupiny právních vztahů, jejichž nezbytným předpokladem jsou právní normy a jejichž obsahem je chování lidí, usměrňované právními normami.

Normy nepatří k institucím, ale k idejím. Mezi normami a institucemi je významná a podstatná specifická diference. Institute — to jsou určité

ideologické společenské vztahy; liší se od norem především tím, že k jejich vzniku nestačí jen myšlení, odraz určitých společenských vztahů ve vědomí lidí, po případě vydání a publikace či sankcionování norem příslušnými orgány určitou formou, ale že je k němu zapotřebí také normám odpovídajícího konkrétního chování či konkrétní události, a chování lidí je rovněž obsahem institucí.

Normy jsou určité obecné ideje, existují jen ve vědomí lidí, ale instituce jsou jejich konkrétním uskutečněním v individuálních vztazích mezi lidmi. Instituce společnosti jsou ideje a normy uvedené v život, jsou to určitá společenská zařízení, určité vztahy mezi lidmi, založené na vzájemném chování lidí ve společnosti, chování, ovlivňovaném určitými společenskými pravidly. K institucím patří i lidé, kteří svým chováním vytvářejí příslušné ideologické vztahy a jsou jejich nositeli, a stejně tak i objekty příslušných ideologických vztahů.

Právo není vlastně ničím jiným než určitou částí právního vědomí vládnoucí třídy: právní normy jsou ony právní ideje vládnoucí třídy, jež mají příslušnou státem stanovenou formou, a jsou sankcionovány státní mocí.

Právní věda při zkoumání právních vztahů musí je třídit podle určitých (výše uvedených) znaků na určité skupiny. Tyto skupiny stejnorodých právních vztahů označujeme za právní instituce. Definujeme-li právní instituce jako určité skupiny právních vztahů, je ovšem pochybitelné, že obecným vyjádřením právních institucí jsou právní normy. Avšak to neznamená, že je možné ztotožňovat právní normy s právními institucemi. Pod pojmem právní instituce rozumíme nikoli obecné pravidlo chování, ale individuální právní vztahy¹⁾ mezi konkrétními právními subjekty, vztahy, jež tkví ve vzájemných (relativních) právních oprávněních a povinnostech těchto právních subjektů a jež jsou (výsledkem) formou jejich individuálního chování, upraveného právní

¹⁾ K nesprávnému ztotožňování právních norem s právními vztahy vede názor S. N. Bratuse, že „právo patří k ideologickým vztahům“ (Někotoryje voprosy teorii prava v proizvedenijach V. I. Lenina, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, roč. 1954, čís. 1, s. 17 — vyšlo po napsání této práce) i návrh definice předmětu teorie státu a práva, podle níž „předmětem teorie státu a práva je souhrn politických a právních vztahů...“ atd. (Obsuždenie rukopisi učebnika „Teorija gosudarstva i prava“, tamtéž, str. 130). V diskusi o této definici M. S. Strogovič právem uvedl: „Ukázat, že předmětem teorie státu a práva je souhrn politických a právních vztahů — to znamená definovat... právo jako souhrn právních vztahů... Avšak definovat právo jako souhrn právních vztahů znamená vrátit se k dávno uplynulé etapě, kdy někteří právníci pod záminkou boje s buržoasním normativismem ztotožňovali právo s právními vztahy a popírali normativní sílu sovětských zákonů“ (tamtéž, str. 131).

normou. Právní instituce tvoří i lidé (resp. organizace lidí) jako subjekty konkrétních oprávnění a povinností příslušných právních vztahů, a dále konkrétní právní objekty (věci, výsledky chování, produkty duševní činnosti a statky lidské osobnosti), které jsou předmětem příslušných právních oprávnění a povinností a důvodem vzniku daných právních vztahů.¹⁾

Nebezpečí směšování právních norem a právních institucí je zřejmé z toho, že, jak uvidíme, v právním vývoji společnosti daným právním normám někdy v právním životě už ve skutečnosti neodpovídají žádné příslušné právní instituce, t.j. žádné příslušné skupiny právních vztahů. A naopak, existují právní instituce (skupiny právních vztahů), jejichž specifické difference nejsou v právních normách ani vyjádřeny a právní věda musí sama zevšeobecněním vymezit jejich druhové znaky.

Nikterak nelze pochopit, proč někteří autoři přiřazují normy k institucím a činí tak podstatný rozdíl mezi normami a idejemi. Při takovém pojetí právní části nadstavby, kdy se za právní ideje pokládají pouze názory na právo a za právní instituce právní normy, právní vztahy se vlastně vůbec vylučují ze systému nadstavby (neboť všichni uvedení autoři shodně vycházejí z názoru, že nadstavba má dvě složky: určité ideje a jim odpovídající instituce). Anebo by musily být právní vztahy prohlášeny za zcela zvláštní složku nadstavby, nenáležící ani k idejím ani k institucím. Avšak otázku postavení právních vztahů v soustavě nadstavby neřeší žádný z uvedených autorů, kteří prohlašují za právní instituce právní normy (resp. „právní instituty“), po případě určité formy právních norem (zákony, nařízení atp.).

¹⁾ Není tedy správné tvrzení R. Foustky, že „nadstavba neexistuje ve skutečnosti, nýbrž jediné v myslích lidí“ („Funkce sovětského práva při vytváření nových společenských vztahů“, Sovětská věda — stát a právo, roč. 1953, čís. 4, str. 290 a rovněž čís. 6, str. 566). Nadstavba jako celek pochopitelně existuje ve skutečnosti. Společenské ideje existují jediné v myslích lidí; avšak společenské instituce neexistují jen ve vědomí lidí, jak správně poznamenává při kritice uvedeného Foustkova názoru B. Vybíral (tamtéž, čís. 6, str. 563—564), který právem poukazuje na to, že přece na př. prvkem státu jako společenské instituce ve smyslu Engelsovy charakteristiky je veřejná moc, kterou tvoří ozbrojení lidé a dále také věcné příslušenství, jako je vězení a donucovací instituce všeho druhu (srv. B. Engels, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, 1948, str. 163). B. Vybíral se právem táže, zda je možno se domnívat, že ozbrojení lidé, vězení a jiné donucovací instituce existují jen ve vědomí lidí? Nelze však souhlasit s B. Vybíralem, pokud mylně soudí, že společenské instituce patří nejspíše k idejím, a že ideje zahrnují i lidi — subjekty těchto vztahů, i objekty, jež jsou důvodem těchto vztahů, a konečně i chování odpovídající daným idejím resp. normám je obsahem těchto vztahů.

Za předmět právní vědy se při takovém pojetí stanoví pouze právo, právní normy.

Tak na př. A. I. Denisov (v citované již stati) logicky vyvozuje: „*Vědy o státu a právu se týkají nadstavby a jejich objektem jsou státní a právní instituce*, to jest jevy z kategorie nadstavby.“¹⁾ Jako právní instituce se zde chápou normativní akty státní moci, tedy určité formy práva, formy právních norem. Právní vztahy tedy nejsou podle této koncepce předmětem zkoumání právních věd.²⁾

Na pohled druhořadý a čistě theoretický opomíjený spor o smysl pojmu „právní instituce“ má tak ve skutečnosti dalekosáhlý význam pro vědeckou práci ve všech odvětvích právních věd.

Jsou součástí právní části nadstavby pouze názory na právo a jim odpovídající právní normy (jakožto právní instituce), anebo sem patří i právní poměry, jež odpovídají právním normám a jejichž stejnorodé skupiny jsou právními institucemi? Mají být uznány předmětem vědeckého právního bádání pouze právo, právní normy, anebo rovněž příslušné právní vztahy?

¹⁾ A. I. Denisov, Nejčennější přínos do pokladnice marxismu-leninismu, příl. Právnická 1951, str. 14.

²⁾ Analogicky se na př. za předmět teorie státu a práva pokládají pouze stát a právo (srv. Aržanov—Kečekjan—Maňkovskij—Strogovič, *Theorie státu a práva*, str. 6; A. I. Denisov, *Teorie gosudarstva i práva*, str. 4), za předmět vědy státního práva pouze „určité právní normy, které... zakotvují a zajišťují ony základní společenské vztahy, jež jsou předmětem státního práva“ (*Československé státní právo*, str. 12), za „předmět sovětské vědy občanského procesního práva... sovětské občanské procesní právo“ (*Sovětskij graždanskij proces*, 1952, str. 19) a pod.

Proti tomu v učebnici Sovětské pracovní právo se správně zdůrazňuje, že za předmět vědeckého zkoumání kteréhokoli odvětví právní vědy je třeba označit „určitou část právních norem a k nim příslušející druhy právních poměrů... Sovětská věda pracovního práva zkoumá normy sovětského pracovního práva v jejich *usměrňujícím působení* na reálné společenské vztahy. Zkoumá druhy oněch pracovních *právních* poměrů, které vznikají mezi lidmi při *usměrňujícím působení* norem pracovního práva na společenské pracovní poměry“ (str. 28; překlad opravený mnou — J. B.).

Podle čs. Učebnice občanského a rodinného práva „úlohem *socialistické vědy občanského práva* (civilistiky) je theoretické zpracování, systematické uspořádání a vědecké zdůvodnění všech institucí občanského práva...“ (Svazek I, str. 17). Pojem „institucí“ se však nevysvětluje.

V mnohých právnických učebnicích se vymezuje pouze předmět příslušného odvětví práva (tak na př. v učebnicích Sovětské občanské právo, díl první, Sovětské správní právo). Správné je rozlišovat a vyložit oba pojmy — předmět příslušné právní vědy, jímž je určité odvětví práva, t. j. určité právní normy a dále také těmito normám odpovídající právní instituce (t. j. skupiny právních vztahů) a předmět daného odvětví práva, jímž jsou vždy určité společenské vztahy, které jsou danými právními normami upravovány a které jsou předmětem právní ochrany.

Právní vztahy zcela nesporně patří k nadstavbě — jsou to ideologické vztahy, vytvářené právními normami, jejichž nadstavbový třídní charakter je mimo jakoukoli diskusi.

Je třeba uznat za nezbytné, aby předmětem vědeckého zkoumání v oblasti právních disciplin byly nejen právo, právní normy (resp. jejich zákonné formy), ale i právní vztahy lidí jako svrchovaně významná složka právní části nadstavby. Právní vztahy jsou v praxi provedené a prováděné právo, právo uvedené v život, právo uskutečněné i uskutečňované ve vztazích lidí, v jejich chování.

Jestliže určité právní normy neodpovídají příslušné právní vztahy, může to mít různé příčiny.

Jestliže společenské vztahy, upravené právní normou, nejsou s ní ve shodě, jde v každém takovém případě o porušování zákonnosti a právního pořádku. Sledujíc vývoj právních institucí ve vývoji právních vztahů, právní věda může upozorňovat na takové nenormální, škodlivé zjevy v právní praxi, může tak významně přispět k boji za zachování socialistické zákonnosti a právního pořádku.

Avšak případy, že na př. právní normy (dispositivní) se v praxi nepoužívá nebo málo používá, anebo (což je ovšem vždy nepřijatelným nedodržováním zákonnosti) že norma kogentní se příliš často porušuje nebo se obchází, mohou také někdy (nikoli vždy) být důkazem, že právní norma neodpovídá změněným podmínkám, že nevyjadřuje správně společenské vztahy, jež upravuje, že nevyhovuje svému praktickému účelu atp. Zkoumání právních vztahů je tedy důležité vůbec i pro všestranné hodnocení a kritiku právních norem s hlediska jejich praktické způsobilosti, účelnosti a uplatnění.

Na XIX. sjezdu KSSS soudr. Poskrebyšev kritisoval, že řada sovětských zákonných ustanovení, především řada trestně právních norem v různých svazových republikách neodpovídá dnešním podmínkám a že sovětská právní věda nepřispívá k řešení takových problémů, k odstraňování nedostatků platného práva.

Úkolem právní vědy zdaleka není jen poznávání platného práva, jak to hlásal bezduchý objektivistický buržoasní normativismus, ale i kritika nedostatků platného práva, pomoc legislativní praxi při tvoření právních norem.

Avšak tento úkol může právní věda splnit jen tehdy, jestliže předmětem jejího poznávání budou nejen právní normy, ale i jim odpovídající

právní vztahy. Na př. správnost sankcí trestního práva (na př. výše trestu odnětí svobody) lze posoudit jen na základě zkoumání příslušných právních vztahů, právní praxe. Tak na př. sankce právní normy bude patrně příliš mírná, jestliže počet případů porušení právních vztahů odpovídajících této právní normě v právní praxi stoupá a pod.

Právní vztahy jsou důležitou součástí právní části nadstavby. Úkol kritiky nedostatků platného práva by právní věda nemohla plnit, kdyby předmětem jejího zkoumání nebyly i právní instituce jako určité skupiny právních vztahů, jako samostatná a významná složka právní části nadstavby.

Vymezení právních institucí jakožto předmětu právního vědeckého zkoumání, jakožto určitých skupin právních vztahů, v nichž se právo realizuje v praktickém společenském životě, má tedy důležitý metodologický význam pro právní vědu a zvláště pro její spjetí s právní praxí.

Právní normy, které se neuplatňují v chování, ve vztazích lidí, pozbývají své vlastní společenské funkce a významu, jsou fiktivní.

Ve fašistických státech existuje velmi mnoho právních norem a přece nemůžeme zde hovořit o právním pořádku, neboť velmi mnohé důležité buržoasně demokratické právní normy nejsou státními orgány aplikovány, ba naopak, jsou jimi porušovány; společenské vztahy upravené těmito normami tudíž neodpovídají normám, jsou protiprávní.

Dále: V procesu revoluce masy hromadně porušují normy staré vládnoucí třídy, hrouť se stará zákonnost a starý právní pořádek: staré právní normy pozbývají své sociální funkce.

Shledáváme, že dochází k případům, kdy staré právní normy podržují sice svou formální platnost, ale společenské vztahy, jimi upravené, už nejsou s nimi ve shodě, neexistují normám odpovídající právní vztahy. Takové normy pozbývají svého skutečného právního významu.

Je zřejmé, že právní věda při zkoumání vykořisťovatelských typů práva musí se zabývat nejen právními normami, ale i právními vztahy.

Ale pro význam zkoumání právních institucí jako určitých skupin právních vztahů nese svědčí jen tato okolnost, že nacházíme v historii případy, kdy právním normám neodpovídají příslušné právní instituce. Neméně významná je okolnost, že zase naopak se shledáváme v právním životě s případy právních institucí, které téměř vlastně ani nejsou zachyceny v normách, přesněji řečeno, které jsou zakotveny v pouhých blanketových právních normách, které neříkají nic bližšího o obsahu těchto právních institucí.

Tohoto zjevu se dotýká V. Knapp ve své významné a neobyčejně hodnotné studii o občanskoprávních smlouvách našeho socialistického práva.

Velmi pozoruhodný je zde poznatek, že „smlouva vzniká vždy *consensu*, jestliže konsens splňuje zákonné předpoklady“. Tak je tomu podle V. Knappa i v případě t. zv. reálných kontraktů: „Zásada, že ‚re contrahitur obligatio‘ v tomto světle neznamená, že by právní poměr ze smlouvy vznikal teprve odevzdáním věci. Právní poměr i tu vzniká samotným *consensu*, ale ke vzniku občanským zákoníkem jako typ upraveného právního poměru, na př. z výpůjčky, z půjčky, z úschovy a pod. je třeba nejen právní skutečnosti — smlouvy, ale i právní skutečnosti — odevzdání věci.“¹⁾

Jde tedy o to, že zde už pouhým *consensu* před odevzdáním věci vzniká v praktickém právním životě celá řada právních poměrů (právních oprávnění a povinností), odlišných od typických právních poměrů, které vznikají odevzdáním věci a které jsou předvídaný občanským zákoníkem. Jak uvádí V. Knapp, podobně je tomu při uzavření smlouvy (na př. kupní smlouvy) s podmínkou odkládací, nebo smlouvy vyžadující úředního schválení, nebo konečně smlouvy vyžadující přivolení třetí osoby. I v těchto případech již *consensu* vznikají zvláštní právní poměry, odlišné od právních poměrů, které stanoví občanský zákoník po nastoupení další právní skutečnosti, smlouvou předpokládané (t. j. po splnění odkládací podmínky, po úředním schválení, po přivolení třetí osoby).

K uvedeným vývodům V. Knappa můžeme připojit ještě příklad jiného druhu: Občanský zákoník typisuje normativně právní poměry vznikající smlouvou kupní (výměna věci za peníze) a smlouvou směnnou (výměna věci za věc), neupravuje však výslovně jako zvláštní typ právních vztahů výměnu věci za práci, za služby; při tom ovšem nepochybně smlouva, kterou si strany vyměňují věc za služby, zakládá za určitých podmínek (§§ 30 o. z. a násl.) právně závazný poměr.

Takovým způsobem vznikají v právním životě rozmanité *contractus innominati*, různotvárné právní vztahy, o nichž nám zkoumání pouhých pozitivních právních norem podává jen velmi málo. Právní život, jak je zřejmé, je mnohem bohatší a mnohotvárnější než jeho vyjádření v právních normách.

¹⁾ V. Knapp, Občanskoprávní smlouvy — aktivní síla výstavby socialismu. Sborník studií z občanského práva, 1953, str. 136.

Uvedené příklady ukazují, jak zkoumání právních vztahů může obohatit právní vědu a při tom i významně prospět právní praxi.

Zevšeobecnění a vědecké právníkové zpracování těchto i podobných zjevů právní praxe může posloužit právní praxi především tím, že podává správná a všeobecná hlediska a měřítko, jak jednotně judikovat v těchto případech, kdy praxe si vytváří nové typy právních poměrů, jejichž normativní úprava v zákoně nepodává vodítko k jejich jednotnému posuzování. Toho nejlepším dokladem je právě uvedená studie V. Knappa. Právníkové vědecké zpracování těchto typů právních vztahů kromě toho může přispět i legislativní praxi k případné podrobnější a přesnější normativní úpravě právních vztahů, jejichž posuzování činí praxi největší obtíže a je nejjednodušší.

V právním vývoji nejenom právní normy vytvářejí právní vztahy, ale zkoumání právních vztahů, právního chování lidí může vést ke tvoření nových či podrobnějších právních norem, k obohacení a zdokonalování t. zv. objektivního práva.

Ve vztahu mezi právem a právními institucemi, jak jsme ukázali, právo (právní normy) jsou prvotní, určující a právní instituce (právní vztahy) druhotné, odvozené; právní charakter určitých vztahů je vždy závislý na existenci právních norem, jež dodávají těmto vztahům právní závaznosti. Tak je tomu i v případech t. zv. *contractus innominati*, s nimiž právo počítá, uznává jejich právní závaznost, avšak blíže je necharakterizuje, netypisuje. Avšak rozvoj právních vztahů, právních institucí může zpětně ovlivnit vývoj práva. Vždyť na př. normativní zpracování jednotlivých institucí závazkového práva vzešlo původně z římské kasuistiky, z rozboru, zevšeobecnění a typisace individuálních právních poměrů, vznikajících v právní praxi.

Proto musí být právní vztahy předmětem právníkové vědeckého zkoumání, proto je důležité pojetí a výklad právních institucí jako určitých skupin právních vztahů, jako samostatné a významné složky právní části nadstavby.

Vztahy mezi ekonomikou a státem i právem

Již z uvedeného výkladu je zřejmé, že působení základny na vývoj státu a práva je složitý proces. Ekonomika nepůsobí přímo na společenské instituce, ale projevuje se v nadstavbě nejprve ve společenských idejích.

Ekonomika se odráží v politickém vědomí tříd, v jejich politických idejích, názorech, teoriích, programech a požadavcích. Politické ideje ovládají politický boj tříd a vytvářejí tak příslušné politické instituce. Státní instituce odpovídají vždy politickým názorům vládnoucí třídy na formy, úkoly a obsah činnosti státu.

Jestě složitější je způsob, jímž vývoj ekonomiky určuje vývoj práva a právních institucí. Ekonomické vztahy se odrážejí nejprve v právním vědomí tříd, v jejich názorech na právo, v právní filosofii, právních teoriích. Právní ideje vládnoucí třídy ovlivňují právotvornou činnost státu a určují tak obsah práva, právních norem. Právní normy ovlivňují chování lidí a vytvářejí tak pro společnost příslušné právní instituce.

Z toho vyplývá tvůrčí úloha politických idejí a názorů na právo ve vztahu k politickým institucím, k právu a právním institucím. Pro zkoumání a výklad vývoje státu a práva má tato okolnost nesmírný význam. Vývoj státu, práva a právních institucí je nutno zkoumat především v jejich souvislosti s vývojem ekonomiky, zároveň však také v jejich souvislosti s vývojem politických a právních idejí, názorů a teorií. Bez takového postupu není vývoj státu, práva a právních institucí plně vysvětlitelný.

Stát, právo i právní instituce zpětně působí na vývoj základny, mohou urychlovat či brzdit ekonomický vývoj.

Konečně stát, právo a právní instituce působí i na vývoj politického a právního vědomí, napomáhají rozvoji a šíření politických a právních teorií, jež obhajují politický a právní pořádek a instituce výhodné a prospěšné pro vládnoucí třídu, a potlačují politické a právní názory nepřátelské vládnoucí třídě, jejímu státu, právu a právnímu pořádku.

Na sebe navzájem působí různé složky nadstavby. Na vývoj státu, práva a právního pořádku nepůsobí jen politické a právní názory a teorie vládnoucí třídy, ale i jiné složky nadstavby. Tak na př. filosofické a náboženské vědomí vládnoucí třídy, jež jsou (relativně) vzdálenějším odrazem ekonomiky a výrazem politických zájmů vládnoucí třídy, mohou ovlivňovat politické a právní názory vládnoucí třídy a tím i vývoj státu, práva a právních institucí.

Jestliže ve společenském vývoji se vzájemně proplétá složité působení tolika různých činitelů, přece je třeba vidět, že „ve vzájemném působení všech těch okolností se nevyhnutelně uplatňuje hospodářské hnutí v nekonečné spleti náhod (t. j. věcí a událostí, jejichž vnitřní souvislost je tak malá a neprokazatelná, že si ji můžeme odmyslit“.¹⁾

S naprostou určitostí je třeba odmítnout všechny prohnílé „theorie“ buržoasních pozitivistických sociologů, Durkheimů, Ogburnů, Nimkoffů a jejich kosmopolitických propagátorů u nás, Králů, Machotků a Ullrichů, podle nichž společenský vývoj je určován řadou „komponentů“, „faktorů“ atp., z nichž ani jeden není prý možno obecně označit za hlavní, určující povahu a funkci všech ostatních složek, ale z nichž prý za určitých okolností se jeden faktor stává hlavním, určujícím, zatím co za jiných okolností se stává určujícím faktorem jiný faktor. Tyto „theorie“ se jen pokoušejí zastírat bezvýchodnost postavení buržoasní třídy, jež je odsouzena k zániku dějinným vývojem společnosti, jejími ekonomickými zákonitostmi, které se železnou nutností se neodvratně prosazují přes zoufalý odpor buržoasie a jejího státu, bez ohledu na zlovlné theorie imperialistických ideologů, které nemohou nic změnit na objektivní platnosti ekonomických zákonů, určujících vývoj společnosti.

„Politický, právní, filosofický, náboženský, literární, umělecký atd. vývoj se zakládá na ekonomickém vývoji. Ale ony všechny působí na sebe navzájem a také na ekonomickou základnu. Není tomu tak, že ekonomická situace je *jedinou aktivní příčinou* a všechno ostatní jen pasivním následkem. Naopak, je tu vzájemné působení na podkladě ekonomické nutnosti, která se *v poslední instanci* vždy prosazuje.“^{1a)}

Není zde naším úkolem podat podrobný rozbor všech stránek složitého procesu. V našem dalším výkladu si všimneme jen některých jednotlivých problémů vzájemného vztahu mezi základnou a státoprávní částí nadstavby; na nich ukážeme, jak se určité charakteristické rysy nadstavby projevují na státu, právu a právních institucích.

* * *

První charakteristickou zvláštností nadstavby, jak jsme uvedli, je okolnost, že nadstavba je vytvářena základnou.

„Každá základna má svou nadstavbu, která jí odpovídá. Základna feudálního řádu má svou nadstavbu, své politické, právní a jiné názory a jim odpovídající instituce, kapitalistická základna má svou nadstavbu, socialistická základna — také svou. Mění-li se nebo likviduje-li se základna, pak se ihned za ní mění a likviduje její nadstavba, rodí-li se nová základna, pak se hned za ní rodí jí odpovídající nadstavba.“²⁾

¹⁾ B. Engels, K filosofii dějin, 1946, str. 6.

^{1a)} K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 420.

²⁾ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, str. 5.

Takovým způsobem dochází v dějinách lidské společnosti ke vzniku a vývoji jednotlivých historických typů státu a práva — otrokářského, feudálního, buržoasního a socialistického.

Pod pojmem historického typu státu rozumíme souhrn charakteristických zvláštností, jež jsou vlastní všem státům, které vznikly na podkladě ekonomických vztahů jednoho a téhož typu.

Tak na př. všechny státy téhož typu mají společnou třídní podstatu, společný základní úkol i hlavní funkce, společné charakteristické rysy státního mechanismu.

Při tom sledujeme, že vykořisťovatelské typy státu mají určité společné rysy. Ty vyplývají ze společných rysů, jež jsou vlastní všem vykořisťovatelským základnám: otrokářské, feudální, buržoasní ekonomické vztahy jsou vztahy nadvlády a podřízenosti; jsou založeny na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, na vykořisťování pracujících většiny společnosti vykořisťovatelskou menšinou. „Ježto stát vznikl z potřeby brzdit třídní rozpory, ježto však zároveň vznikl uprostřed konfliktu těchto tříd, je zpravidla státem nejmocnější, hospodářsky vládnoucí třídy, která se tím stává politicky vládnoucí třídou, a tak získává nové prostředky k ujařmení a vykořisťování potlačené třídy.“¹⁾ Odtud politické vztahy ve vykořisťovatelských státech jsou vztahy diktatury, nadvlády menšiny vykořisťovatelů a podřízenosti pracujících většiny, vztahy násilného potlačování pracujících a vykořisťovaných tříd panujícími vykořisťovateli.

Socialistický typ státu se podstatně liší od vykořisťovatelských typů státu a představuje zcela nový, nejvyšší historický stupeň vývoje státu. Hluboké rozdíly mezi socialistickým typem státu a vykořisťovatelskými státy vyplývají z toho, že socialistická základna se svou strukturou podstatně liší od základu vykořisťovatelských společenských formací. Socialistické ekonomické vztahy jsou vztahy spolupráce a vzájemné pomoci lidí, kteří nejsou vykořisťováni, jsou založeny na socialistickém společenském vlastnictví výrobních prostředků. Proto politické vztahy v socialistickém státě v první fázi jeho vývoje (do likvidace vykořisťovatelských tříd) jsou charakterisovány především tím, že obrovská pracující většina společnosti potlačuje nepatrnou menšinu vykořisťovatelů. Po likvidaci vykořisťovatelských tříd (ve druhé fázi vývoje) zůstávají v socialistickém státě pouze politické vztahy spolupráce a vzájemné pomoci spřátelených

¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 333.

pracujících tříd — dělnictva a rolnictva; diktatura (jakožto řízení společnosti s pomocí státu) se uvnitř země projevuje ve vedení rolnictva ekonomicky a ideologicky pokročilejší dělnickou třídou.

Jestliže mluvíme o společenských vztazích nadvlády a podřízenosti, máme ovšem na mysli nadvládu a podřízenost ve vztahu *tříd*, nadvládu určité společenské třídy a podřízenost určité společenské třídy třídě panující. Jestliže tedy socialistické ekonomické vztahy nejsou již vztahy nadvlády a podřízenosti tříd, jak tomu bylo ve starých, vykořisťovatelských společenských řádech, ale vztahy spolupráce a vzájemné pomoci dvou spřátelených tříd, které nejsou vykořisťovány, neznámá to, že jakákoli autorita, nadřízenost a podřízenost se vůbec neuplatňuje v socialistické společnosti, že zaniká.

Engels poukazoval na to, že kombinovaná činnost a složitost vzájemných procesů, jež nastupuje v moderní průmyslové i zemědělské velkovýrobě i v dopravě na místo nezávislé činnosti jednotlivců, nezbytně předpokládá organizaci, jež není možná bez autority, bez nadřízenosti a podřízenosti. Po zespolečnění výrobních prostředků socialistickým státem autorita nemůže odpadnout, může jen změnit svou formu. „Žádat odstranění autority ve velkopřemyslu znamená žádat odstranění průmyslu samého — odstranění parního spřádacího stroje a vrátit se ke kolovratu... Na jedné straně určitá autorita, ať už jakkoli vytvořená, a na druhé straně podrobení se jí — bez ohledu na jakoukoli společenskou organizaci — jsou pro nás nevyhnutelné vlivem materiálních podmínek, za nichž se děje výroba a cirkulace výrobků.“¹⁾

Podobně je tomu se socialistickými politickými vztahy. Pokud je nutná diktatura jakožto řízení společnosti s pomocí státu, předpokládá to politickou organizaci občanů, jež není možná bez principu politické autority, bez určité nadřízenosti a podřízenosti, bez zákonitosti a státní disciplíny, jež se vztahují stejně na státní orgány, jednotlivé úřední osoby, společenské organizace i všechny občany. Avšak v socialistické společnosti nejde již, pokud jde o vztahy tříd, o vztahy třídního potlačování a utiskování, ale o vztahy vedení, přátelské spolupráce a vzájemné pomoci.

Společné rysy ekonomických vztahů vykořisťovatelských formací se projevují ve společných rysech mechanismu vykořisťovatelských států.

Ve vykořisťovatelských státech, kde diktatura je v rukou vykořisťovatelské menšiny, představuje státní moc zvláštní privilegovaná kasta lidí, kasta zájmově a ideologicky spjatá s vládoucí třídou vykořisťovatelů. Je to zvláštní moc, odtržená a odcizená lidovým masám, moc, která se staví nad tyto masy a proti nim.

Na celkovém charakteru státní mašinerie vykořisťovatelských států nic nemění specifické zvláštnosti, jimiž se liší na př. státní mašinerie za kapitalismu od státního mechanismu feudální společnosti a jež vyplývají ze zvláštností, jimiž se liší kapitalistická ekonomika od ekonomiky feudální společnosti.

¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy I, str. 662.

Ve feudálním řádu třída feudálů jako celek byla přímo součástí mechanismu feudálního typu státu. Výrobce za feudalismu není odtržen od výrobních prostředků, a proto k chodu feudálního způsobu vykořisťování bylo zapotřebí bezprostředního mimoeconomického, politického donucení se strany feudála. Proto feudální pán jako soukromý vlastník půdy zároveň vystupoval jako orgán veřejné moci a vykonával jurisdikci vůči svým poddaným.

Široké pravomoci feudálních pánů jako orgánů veřejné moci zasahovaly rovněž zájmy buržoasie, kladly v podobě nejrůznějších omezení překážky „svobodnému“ rozvoji kapitálu. Proto buržoasní theoretikové hlásali pojetí státu „nočního hlídače“, který se nemá vměšovat do hospodářství, má jen ochraňovat soukromé vlastnictví. (Proto se také ustavilo buržoasní občanské právo jako „právo soukromé“ [na rozdíl od „veřejného“], jako sféra volné dispozice soukromých vlastníků s objekty vlastnictví, do níž stát nemá právo ex officio zasahovat.)

V období kapitalismu volné soutěže totiž dělník, osobně formálně svobodný, zbavený výrobních prostředků, pouze ekonomicky (hrozbou smrti hladem) je nucen prodávat svou pracovní sílu kapitalistickému vykořisťovateli. Není k tomu zapotřebí mimoeconomického, politického donucení. Proto kapitalista nevystupuje vůči dělníkovi přímo jako představitel veřejné donucovací moci, ale jako soukromá osoba. Třída buržoasie nesplyvá přímo vjedno s buržoasním státním mechanismem. Státní moc zde reprezentuje zvláštní vojensko-byrokratická kasta, která je nástrojem vládnoucí buržoasní třídy.

Za imperialismu ovšem postupně dochází ke sblížení kapitalistických monopolů a státu, a to ne prostě ke srůstání monopolů se státním aparátem, nýbrž k podřizování státního aparátu monopolům.¹⁾ Zásada dříve hlášaná buržoasními theoretiky, že stát se nemá vměšovat do hospodářství, ustupuje tendencím přímého zasahování státu ve prospěch nejmocnějších monopolů.²⁾

V socialistickém státě, v němž diktatura dělnické třídy se opírá o podporu pracující většiny obyvatelstva, má státní mechanismus zcela jiný charakter.

K účasti na státní moci jsou zde zapojovány stále širší masy pracujících. Státní moc zde představují stále více přímo samy masy dělníků, rolníků a pracujících inteligence. Státní aparát už není mocí nad masami, ale mocí mas samých. Socialistická státní organizace je zároveň nejširší masovou organizací společnosti.

Jen v tomto smyslu mluví Lenin o tom, že stát zde začíná odumírat: „Jakkmile většina lidu sama potlačuje své utiskovatele, pak „zvláštní moci“ k potlačení *není již třeba!* V tomto smyslu začíná stát odumírat. Místo zvláštních institucí privilegované menšiny (privilegované úřednictvo, velitelský sbor stálé armády) může to bezprostředně vyko-

¹⁾ Srv. J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 7.

²⁾ V souvislosti s tím někteří buržoasní theoretikové, na př. normativisté, odmítají staré „tradiční“ dělení buržoasního práva na „veřejné“ a „soukromé“, bojují za jednotné pojetí právních norem.

návat sama většina... — ... Počíná mizeti potřeba *zvláštní mašinerie* k potlačování. Vykořisťovatelé nejsou přirozeně s to potlačit lid bez velmi složité mašinerie, sloužící k provádění tohoto úkolu, *lid* však může potlačit vykořisťovatele i velmi jednoduchou „mašinerií“, téměř bez „mašinerie“, bez zvláštního aparátu, prostou *organisací ozbrojených mas* (typu sovětů dělnických a vojenských zástupců...). — Zde je možno pozorovat jeden z případů „přeměny kvantity v kvalitu“: demokracie, provedená tak úplně a důsledně, jak je to jen vůbec možno, přestává být buržoasní demokracií a stává se demokracií proletářskou, přestává být státem (zvláštní moci k potlačení určité třídy) a stává se něčím, co už státem vlastně není.“¹⁾

Tím, že socialistický státní aparát splývá s masami, nesmírně se posiluje a upevňuje a nabývá síly, autority a vážnosti, kterou nemůže mít žádný vykořisťovatelský stát.

Třídní podstata a charakter mechanismu nejsou jedinými znaky, jež charakterisují historický typ státu. K charakteristickým zvláštnostem historického typu státu patří především ještě jeho funkce (o nichž pojednáme při výkladu zpětného působení státu na ekonomiku) a dále formy státu a politické režimy. Každý historický typ státu nabývá ve svém vývoji různých forem. Formy a politické režimy jednoho historického typu státu se liší od forem a politických režimů jiných historických typů státu nejen svou třídní podstatou, ale i dalšími charakteristickými znaky. Základna neurčuje jen historický typ státu, ale ovlivňuje rozhodujícím způsobem i formu státu a politický režim.

Každý historický typ státu prochází určitými jemu vlastními formami a politickými režimy. Jestliže však střídání historických typů státu v dějinném vývoji společnosti je určováno kvalitativními změnami základny, pak vývoj politického režimu a formy jednoho a téhož historického typu státu je určován kvantitativními změnami ekonomiky, poměrem třídních sil v dané etapě. Tato otázka není předmětem našeho pojednání.

Historickým typům státu odpovídají historické typy práva. Pod pojmem historického typu práva rozumíme souhrn charakteristických zvláštností, jež jsou společné všem právním systémům, které vznikly na podkladě ekonomických vztahů téhož typu.

Mezi tyto zvláštnosti, společné právním systémům téhož typu, patří třídní podstata práva a jeho funkce i určité charakteristické rysy právních norem a právního systému.

Všechny vykořisťovatelské systémy práva jsou výrazem vůle vládnoucí vykořisťovatelské menšiny, vůle, jejíž obsah je určen materiálními životními podmínkami, především ekonomikou společnosti v dané etapě jejího vývoje, ekonomikou, jež je výhodná pro vládnoucí třídu.

Socialistické právo vyjadřuje vůli dělnické třídy a všech pracujících, vůle, jejíž obsah je určován materiálními životními podmínkami, především socialistickou ekonomickou základnou.

¹⁾ V. I. Lenin, Stát a revoluce, 1946, str. 47, 83—84.

Základem vykořisťovatelských typů práva je soukromé vlastnictví výrobních prostředků, zatím co základem socialistického typu práva je socialistické společenské vlastnictví.

Buržoasní theoretikové, mezi nimi pravicoví socialisté, poukazují někdy na existenci t. zv. sociálního zákonodárství v buržoasních státech, jež omezuje na př. délku pracovní doby, vykořisťování dětí, zabezpečuje někdy v určité míře sociální pojištění a pod., a snaží se těmito příklady dokázat, že právo v těchto státech má nadtřídní charakter, že nevyjadřuje zájmy a vůli jediné, buržoasní třídy, neboť na př. uvedené právní normy jsou prý výrazem vůle a zájmů proletariátu.

Pravda je, že zřídka „se stává, že zákoník je příkrým, nezmírněným, nezfalšovaným výrazem panství jedné třídy; neboť už to by bylo proti pojmu práva“. Engels ukazuje, že na př. „ryzí důsledný pojem práva revolučního měšťáctva z l. 1792 až 1796 je v Code Napoléon po různých stránkách zfalšován, a pokud je v něm vtělen, je den ze dne všelijak oslabován silicím proletariátem“.¹⁾

Avšak tato okolnost, že boj potlačované třídy rovněž ovlivňuje právotvornou činnost státu, nikterak neoslabuje platnost marxistické poučky, že právo je vždy výrazem vůle vládnoucí třídy. Nejde tu ovšem o indeterminovanou vůli, ale obsah vůle vládnoucí třídy je určován poměrem třídních sil, průběhem a výsledky třídního boje. Vládnoucí třída nemůže uzákonit cokoli bez ohledu na existující podmínky. Pod tlakem mas může být vládnoucí vykořisťovatelská třída donucena připustit vydání právních norem, jimiž činí drobné ústupky pracujícím masám. Avšak i tyto normy jsou výrazem vůle vládnoucí vykořisťovatelské třídy, která na ně přistupuje zpravidla proto, že opačný postup by roznítil sociální bouře a nepokoje, jež by mohly ohrozit vážnější zájmy vládnoucí třídy.

Ústupky vládnoucí vykořisťovatelské třídy nikdy nepřekračují hranice vykořisťovatelského společenského řádu, neodstraňují jeho základ — soukromé vlastnictví výrobních nástrojů a prostředků, nic nemění na třídní podstatě státu a práva jako nejdůležitějších nástrojů zformování, ochrany a upevnění ekonomiky výhodné a prospěšné pro vládnoucí třídu.

Právo je odrazem ekonomiky, vyjadřuje vždy hospodářské a politické panství vládnoucí třídy. Mezi jednotlivými historickými typy práva existují specifické difference, pokud jde z způsob, jímž se tak děje.

Ideologie otrokářů a feudálů povětšinou více méně otevřeně hlásá politickoprávní nerovnost tříd (nevysvětluje ji ovšem ekonomicky, ale obhajuje ji idealisticky a hlavně za feudalismu ji posvěcuje nábožensky). V otrokářském a feudálním typu práva nadvláda vykořisťovatelů je otevřeně vyhlášena. V souhlasu se skutečným charakterem otrokářských společenských vztahů, v nichž všechny výhody mají otrokáři a všechny nevýhody otroci, otrokářské právo, jež bylo odrazem těchto vztahů, poskytovalo ochranu pouze svobodným, přiznávalo právní subjektivitu

¹⁾ B. Engels, K filosofii dějin, str. 18.

(způsobilost mít, resp. i nabývat a pozbývat právních oprávnění a povinností) pouze svobodným a jejich organisacím; otroci nemohli být vůbec subjekty právních vztahů, nemohli svým chováním vytvářet právní instituce, mohli být pouze objekty právních vztahů mezi svobodnými (na př. předmětem vlastnictví otrokářů podobně jako jiné výrobní nástroje a prostředky a pod.). Rovněž partikulární feudální právo nezastřeně vyjadřovalo sociální nerovnost tříd ve feudální společnosti. Feudální právo nezná jednotný, obecný pojem právního subjektu. Způsobilost mít či nabývat a pozbývat oprávnění a povinností je různá podle příslušnosti k různým vrstvám feudální společnosti. Míra oprávnění, jichž mohli nabýt nevolníci, byla velmi omezená, a pokud jde o oblast politických práv, vlastně žádná. Politická práva a svobody poskytovaly právní normy v různém stupni výlučně privilegovaným stavům. Feudální právo obrazy ekonomické vztahy výhodné pro feudály tím, že přiznávalo v právním pořádku velikou většinu oprávnění feudálům a velkou většinu povinností nevolníkům.

Jinak je tomu s buržoasním právem.

Právní norma jako obecné pravidlo může být nejen správným, ale i skresleným vyjádřením určitých chování či vztahů, zevšeobecňuje-li jen nepodstatné stránky těchto vztahů, zevšeobecňuje-li jen část těchto vztahů či chování a takto získanou abstrakci vztahuje i na ostatní vztahy či chování. Taková právní norma se ocitá v rozporu s objektivní skutečností.

Tak je tomu zejména s buržoasními právními normami. Politické panství buržoasie není v právních normách přímo výslovně proklamáno. Vyhlašuje se formální rovnost všech před zákonem.

Souvisí to s rozdílem již vyloženým mezi kapitalistickým a předkapitalistickým výrobním způsobem. Pouze v kapitalistické společnosti, kde není k chodu vykořisťovatelského výrobního způsobu zapotřebí fyzického násilí, bezprostředního mimoekonomického donucení a kde (na rozdíl od feudalismu) třída vykořisťovatelů není nutně součástí samého státního mechanismu, je možné, aby ideologie vládnoucí třídy předstírala politickoprávní rovnost.

Ústavní normy v buržoasně demokratických státech zpravidla ustanovují, že státní moc pochází z lidu, že všichni občané mají rovné zastupitelské právo účasti na řízení státu. V těchto normách se nic nepraví o tom, že ekonomická nadvláda buržoasie umožňuje její faktickou nadvládu politickou, že státní moc má ve skutečnosti v rukou

buržoasie. V buržoasně demokratických státech formálně sice všichni mají stejnou právní subjektivitu, fakticky však skutečná způsobilost k právům a k právním úkonům je rozdílná podle příslušnosti občana k různým třídám buržoasní společnosti. V buržoasní společnosti každý může nabývat jakéhokoli vlastnictví — ve skutečnosti jen ten, kdo má k tomu prostředky. Ustanovujíce ochranu svobody soukromého vlastnictví, buržoasní právní normy mlčky zakotvují vykořisťování proletářů kapitalisty. Formálně právně všichni mohou svobodně veřejně projevovat mínění tiskem, vydáváním knih, časopisů atd., ve skutečnosti ovšem jen ti, kdo mají kapitál potřebný k vydávání tisku, knih, časopisů atd. Právní normy tu zevšeobecňují existující (nebo reálně možné) chování jen části občanů — kapitalistů.

To je charakteristický fetišismus buržoasního práva, jež vyjadřuje společenské vztahy skresleně, zastírá skutečnou ekonomickou i politickou nadvládu buržoasie nad proletariátem. Dříve rozšířené u nás buržoasní směry, jež omezovaly právní vědu výlučně na poznávání právních norem a zavrhovaly zkoumání souvislostí práva s ekonomikou jako „nevědecké“, pomáhaly ve shodě s popsaným celkovým charakterem buržoasního práva zastírat jeho třídní podstatu. Úkolem vědeckého výkladu a hodnocení je objasňovat souvislost buržoasního práva s ekonomikou, jeho třídní vykořisťovatelskou podstatu a bojovat proti buržoasním názorům na právo, které třídní podstatu buržoasního práva zastírají.

Socialistické právní normy věrně vyjadřují základní rysy ekonomických i ideologických vztahů v podmínkách diktatury proletariátu. Tyto rysy socialistického práva vyplývají z materialistické koncepce ideologie socialistické společnosti, z marxistické ideologie dělnické třídy, z vědeckého poznání materiálních příčin vývoje nadstavby.

Normy Stalinské ústavy nezakrývají, ale věrně vyjadřují třídní podstatu státu, když v čl. 1 stanoví, že SSSR je státem dělníků a rolníků. Výslovně zakotvují jen takové formy vlastnických vztahů, které nemohou sloužit vykořisťování člověka člověkem. Rovnoprávnost všech občanů jako subjektů práva bez ohledu na pohlaví, rasovou a národní příslušnost, sociální původ, majetkové poměry a dřívější činnost, vyjádřená v právu, odpovídá skutečným společenským vztahům ve společnosti, kde neexistuje třídní potlačování. V historii ještě nikde nebyla uskutečněna takováto rovnoprávnost všech, jako v sovětské socialistické společnosti v této druhé fázi jejího vývoje. V SSSR právo vyjadřuje nejen formálně právní, ale i skutečnou možnost všech využívat občanských práv a svobod, tím, že všem k tomu zajišťuje materiální prostředky (na př. stanoví, že pracujícím a jejich organizacím jsou k dispozici tiskárny a zásoby papíru k zajištění svobody slova a pod.).

Charakteristické zvláštnosti historického typu práva nejsou vyčerpány uvedenými znaky. Historické typy práva se od sebe odlišují ještě především charakterem zpětného působení na ekonomiku (o němž viz další výklad) a dále určitými charakteristickými

rysy systému práva, právních norem, zejména jejich sankcí, a konečně i formami práva. Ve vývoji každého jednotlivého historického typu práva právní normy nabývají různých forem. Formy jednoho historického typu práva se povětšinou odlišují od forem jiných historických typů práva. Vývoj forem jednoho a téhož historického typu práva je ovlivňován kvantitativními změnami ekonomiky, poměrem třídních sil. Rozbor celé této rozsáhlé problematiky teorie práva není zde předmětem našeho pojednání.

* * *

Druhou charakteristickou zvláštností nadstavby je okolnost, že nadstavba zaniká se svou základnou.

„Nadstavba je produktem jedné epochy, během níž žije a působí daná hospodářská základna. Proto nadstavba nežije dlouho, je likvidována a zaniká s likvidací a zánikem dané základny.“¹⁾

Otázka, jak se změnou základny dochází k zániku starého typu státu a práva, vyžaduje podrobnějšího výkladu.

V učebnici *Theorie státu a práva* se praví:

„Podle střídání způsobu výroby nastává v dějinách střídání typů státu... Společensko-hospodářský základ státu určuje zároveň jeho typ. Rozhodující pro to, zda stát patří k tomu či onomu typu, je odpověď na otázku, jaký typ výrobních vztahů a tedy jaká společenská třída vládne pomocí daného státu.“²⁾

Nevysvětluje se předně, že vývoj státu se může za určitých podmínek opožďovat za vývojem ekonomiky. Nepochopení této otázky však může zavinit chyby při posuzování jednotlivých konkrétních historických států. Tak na př. v Rusku koncem XIX. a začátkem XX. století už zcela převládaly kapitalistické výrobní vztahy, buržoasie byla už hospodářsky nejmocnější třídou. Avšak v zemi ještě nebyla dovršena buržoasní revoluce, její hlavní úkol — vydobytí moci — nebyl splněn, politická moc nebyla uvedena v soulad s existující ekonomikou; až do únorové buržoasné demokratické revoluce 1917 nemůžeme hovořit v pravém slova smyslu o buržoasním typu státu v Rusku.

Historické typy státu je třeba rozlišovat podle toho, která třída má v rukou politickou moc. Stát je jev ideologický, je součástí nadstavby, a střídání historických typů státu nelze mechanicky převádět na střídání historických typů ekonomiky. Okolnost, která třída má v rukou poli-

¹⁾ J. V. Stalin, *O marxismu v jazykovědě*, str. 8.

²⁾ Aržanov—Kečekjan—Maňkovskij—Strogovič, *Theorie státu a práva*, str. 157.

tickou moc, je určována konec konců, ale jen konec konců typem výrobních vztahů, které v dané společnosti převládají; dříve či později třída hospodářsky nejsilnější se stává třídou politicky vládnoucí.

Opoždování vývoje státu za vývojem základny není jediným případem, kdy charakter státu dočasně není v souladu s charakterem základny.

Jednou ze zvláštností, jíž se socialistický typ státu odlišuje od vykořisťovatelských typů státu, je okolnost, že socialistický stát vzniká v době, kdy hotové formy socialistického řádu neexistují,¹⁾ vzniká tedy dříve než socialistická ekonomika.

Kdybychom tedy vulgárně materialisticky posuzovali charakter států výlučně podle toho, které výrobní vztahy převládají v dané společnosti, a nikoli podle toho, které třídy stát slouží jako nástroj, dospěli bychom logicky na př. k chybnému posouzení podstaty sovětského státu v určitém období po Velké říjnové socialistické revoluci, kdy ještě v zemi nepřevládaly socialistické ekonomické vztahy. Podle takového pojetí sovětský stát tohoto období nebyl by socialistickým typem státu. (V prosinci 1917 převzal sovětský stát do svých rukou železniční dopravu, obchodní loďstvo a zahraniční obchod a znárodnil banky, teprve však v červnu 1918 dovršila dělnická třída vyvlastnění velkoburžoasie nacionalisací veškerého průmyslu.)

Pojem historického typu státu nelze tedy ztotožňovat s pojmem společensko-hospodářské formace. Materialistické pojetí společenského vývoje neznámá, že se vývoj nadstavby redukuje na vývoj ekonomiky, ale toliko, že se její vývoj vysvětluje určujícím vývojem ekonomiky. Historické typy států nelze navzájem rozlišovat podle znaků, jimiž se od sebe odlišují jednotlivé historické typy ekonomiky, ale podle specifických znaků, vlastních pojmu historického typu státu. Těmito znaky jsou především třídní podstata státu a jeho funkce, v nichž se projevuje třídní podstata. Rozhodující pro otázku, zda stát patří k tomu či onomu typu, je tedy okolnost, která třída má v rukou politickou moc, diktaturu.²⁾

¹⁾ Srv. J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 113, Ekonomické problémy socialismu v SSSR str. 9.

²⁾ Ostatně i posuzování samé ekonomiky bez ohledu na třídní podstatu daného státu mohlo by v některých případech vést k nesprávné klasifikaci určitých výrobních vztahů, především státního vlastnictví některých výrobních prostředků, jež se sporadicky vyskytuje v buržoasních státech (srv. na př. t. zv. etatismus Kemala Atatürka v Turecku, kde velký průmysl byl převážně ve vlastnictví státu). Vždyť státní a družstevní

Pro podrobné rozpracování otázky, jak dochází k likvidaci starého typu státu a práva v souvislosti s likvidací staré základny zvláště v socialistické revoluci, má velký význam vysvětlení J. V. Stalina v díle Ekonomické problémy socialismu v SSSR, že totiž v „socialistických podmínkách děje se ekonomický vývoj nikoli zvraty, nýbrž postupnými změnami, kdy se staré ne prostě úplně ruší, nýbrž mění svou podstatu, aby odpovídalo novému, a podržuje pouze svou formu, zatím co nové nelikviduje prostě staré, nýbrž proniká do starého, mění jeho podstatu, jeho funkce, aniž rozbíjí jeho formu, nýbrž využívá jí k vývoji nového. Tak je tomu nejen se zbožím, nýbrž i s penězi v našem ekonomickém oběhu, jakož i s bankami, které, ztrácejíce své staré funkce a nabývajíce nových, podržují starou formu, jíž využívá socialistické řízení“.¹⁾

Je pochopitelné, že uvedené zvláštnosti ekonomického vývoje se obrazí ve vývoji nadstavby, také ve vývoji státu a práva.

Jak se projevují ve vývoji socialistického státu?

Jak známo, „buržoasní revoluce se omezuje na vystřídání jedné vykořisťovatelské skupiny u moci vykořisťovatelskou skupinou druhou, takže nepotřebuje rozbíjet starou buržoasní státní mašinerii, kdežto proletářská revoluce odstraňuje od kormidla moci všechny vykořisťovatelské skupiny a dosazuje k moci vůdkyni všech pracujících a vykořisťovaných — třídu proletariátu — takže tato revoluce se nemůže obejít bez rozbití staré státní mašinerie a bez jejího nahrazení mašinérií novou“.²⁾ Buržoasie nanejvýše pozměňuje státní formu, přejímá však zcela beze změn staré

vlastnictví výrobních prostředků je formou socialistického společenského vlastnictví a základem socialistických výrobních vztahů jen za podmínky, že politická moc je již v rukou dělnické třídy, že znárodnění je provedeno socialistickým státem, t. j. v zájmu pracujících většiny společnosti. Státní podniky, pokud se vyskytují v buržoasních státech, nejsou v socialistickém společenském vlastnictví. Zestátnění výrobních prostředků buržoasním státem ani v nejmenším neomezuje působnost kapitalistických ekonomických zákonů, ani neotvírá cestu působení ekonomických zákonů socialismu, neboť neznamená uvádění výrobních vztahů v soulad se společenským charakterem výrobních sil, ale naopak, směřuje k zajištění maximálních kapitalistických zisků. V některých západních buržoasních státech se znárodnují kapitalistické podniky před bankrotem, případně oblasti průmyslu, v nichž je pro kapitalisty nevýhodné udržovat své kapitály, a kapitalistům se vyplácí náhrady (na př. v Anglii) větší, než by byly zisky při ponechání podniků v soukromém vlastnictví; event. zisky ze státních podniků se vracejí třídě kapitalistů tím, že stát subvencuje jiné kapitalistické podniky před bankrotem a financuje z nich horečné zbrojení pro přípravu války ve formě státních zakázek kapitalistickým monopolům atd.

¹⁾ J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 53—54.

²⁾ J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 114.

byrokratické a vojenské kádry státního aparátu a naopak starou státní mašinerii upevňuje, rozmnožuje a posiluje. Socialistický stát je úplně novým typem státu svou podstatou, zcela novými organizačními formami státního mechanismu a i novým kádrovým složením státního mechanismu. To však neplatí úplně bezvýjimečně.

Jestliže socialistické zřízení využívá určitých starých ekonomických forem, jako je zboží, peníze, banky, měníc jejich podstatu a funkci, tedy socialistický stát využívá k plnění nových, socialistických úkolů určitých forem nadstavby, které jsou výrazem uvedených ekonomických jevů. V článku „Udrží bolševici státní moc?“ Lenin poukazoval na to, že v kapitalistickém státě „kromě převážně ‚utlačovatelského‘ aparátu, stále armády, policie, úřednictva existuje... aparát, spojený zvláště úzce s bankami a syndikáty, aparát konající velikou práci, možno-li tak říci, evidenční a registrační. Tento aparát rozbít nelze a není toho třeba. Je třeba jej vyrvat z podřízenosti kapitalistům, je třeba od něho *odřezat, odsekat, utít* kapitalisty s jejich vlivy, je třeba jej podřídit proletářským sovětům, je třeba jej rozšířit, učinit jej více obsáhlým, více všelidovým. A to je *možné* učinit, jestliže se opíráme o vymoženosti již uskutečněné největším kapitalismem (tak jako vůbec proletářská revoluce může dosáhnout svých cílů, jen když se opírá o tyto vymoženosti).

Kapitalismus vytvořil *aparáty* evidence na způsob bank, syndikátů, pošty, spotřebitelských společností, svazů zaměstnanců...

Tento ‚státní aparát‘ (který není plně státní za kapitalismu, ale který bude plně státní u nás, za socialismu), můžeme ‚vzít‘ a ‚rozvíjet‘ jedním rázem, jediným výnosem, neboť faktickou práci účetnictví, kontroly, registrace, evidence a počítání zde konají *zaměstnanci* jejichž většina sama je v proletářské nebo poloproletářské situaci“.¹⁾

A. J. Vyšinskij k tomu dodává: „Vidíme, že ‚rozbítí‘ buržoasní státní mašinerie není vůbec aktem prostého zboření, jak to líčí měšťáctí šosáci. Je to složitá a promyšlená práce, v níž zničení ‚utlačovatelských‘ částí se spojuje s výběrem a využitím těch života schopných prvků mašinerie, které budou včleněny do nového systému, které mají pracovat, sloužit ve prospěch nové třídy, nové společnosti.“²⁾

Podobně je to i se socialistickým právem.

1) V. I. Lenin: Sočiněnja, tom 26, str. 81—82.

2) A. J. Vyšinskij, Voprosy teorii gosudarstva i prava, 1949. str. 389—390,

Socialistické právo je úplně novým typem práva nejen svou podstatou, t. j. tím, že vyjadřuje vůli dělnické třídy, ale i svou formou. Ani to však — pokud jde o formální stránku — neplatí zcela bezvýjimečně. Lenin napsal: „...V první fázi komunistické společnosti (která se obvykle nazývá socialismem) ‚buržoasní právo‘ *není* odstraněno úplně, ale jen zčásti, jenom úměrně již dosaženému hospodářskému převratu, t. j. jen se zřetelem k výrobním prostředkům. ‚Buržoasní právo‘ je vyhlašuje za soukromé vlastnictví jednotlivců. Socialismus je činí *společným* vlastnictvím. *Potud* — a jen *potud* — ‚buržoasní právo‘ odpadá.

Zůstává však přesto ve své druhé části jako regulátor (řidič) rozdělení výrobků a rozdělení práce mezi příslušníky společnosti. ‚Kdo nepracuje, ať nejí!‘, tato socialistická zásada je *již* uskutečněna, ‚za stejné množství práce stejné množství výrobků‘ — také tato socialistická zásada je *již* uskutečněna.“ Avšak „tím ještě není odstraněno ‚buržoasní právo‘, které nerovným lidem za nestejně (fakticky nestejně) množství práce dává stejné množství výrobků.“¹⁾

Je tomu tak proto, jak vysvětlují Marx a Lenin, že lidé si nejsou rovni, mají nestejně nadání a tedy i nestejnou výkonnost. Jeden je silnější, druhý je slabší. Proto při stejném vynaložení práce vykoná jeden více než druhý; a dále: jeden je ženatý, druhý nikoli; jeden má více dětí než druhý atd. Dostává tedy jeden ve skutečnosti více než druhý, stane se bohatším než druhý atd.

Marx napsal: „Platí tu, jak je zřejmo, táž zásada, která řídí směnu zboží, pokud jde o zboží stejné hodnoty. Obsah i forma jsou změněny, ježto za změněných okolností nikdo nemůže dát nic kromě své práce a protože na druhé straně nemůže do vlastnictví jednotlivce přejít nic, kromě individuálních spotřebních prostředků. Avšak při jejich rozdělování mezi jednotlivé výrobce platí táž zásada jako při směně zboží stejné hodnoty: směňuje se stejné množství práce v jedné formě za stejné množství práce ve formě jiné.“²⁾ Toto „rovné právo“, které znamená přikládání rovného měřítka na nerovné lidi, označuje Marx za právo, které v zásadě je stále ještě měšťácké, měšťácky omezené. Toto „buržoasní právo“, znamenající nerovné rozdělování spotřebních prostředků, bude odstraněno teprve za komunismu, kde nebude již platit zásada „každému podle práce“, ale zásada „každému podle jeho potřeb“.

¹⁾ V. I. Lenin, Stát a revoluce, str. 86—87.

²⁾ K. Marx—B. Engels, Kritiky programů, 1949, str. 43.

Jak je zřejmé z Marxova a Leninova výkladu, „buržoasní právo“ se ještě uplatňuje potud, pokud za socialismu ještě platí zásada, která řídí směnu zboží. Zbožní výroba existovala již za otrokářského systému a sloužila mu. Proto již římsští klasičtí právníci vytvořili určité logické právní pojmy, právní formy, odpovídající vztahům směny zboží. V podstatě tyto právní formy sloužily úpravě společenských vztahů, vyplývajících z výroby zboží, i za feudalismu, kde rovněž existovala zbožní výroba, jež feudálnímu systému sloužila, i za kapitalismu, kde zbožní výroba zcela převládala. Zbožní výroba existuje ještě i za socialismu. Pokud pak ekonomická kategorie zbožní výroby za socialismu svou formou navenek připomíná zbožní výrobu předsocialistických formací, potud socialistické právní normy, upravující společenské vztahy založené na zbožní výrobě, připomínají svými formálními znaky formální právní pojmy, vypracované již klasickými římskými právníky a založené na výrobě zboží a recipované za feudalismu a v rozsáhlé míře zvláště za kapitalismu. To se týká na př. norem závazkového (obligacího) práva, které upravují na př. smlouvu kupní (trhovou) a jiné smluvní vztahy.

Avšak při posuzování těchto právních norem musíme mít na paměti několik podstatných okolností:

Předně, jak již řečeno, působnost zmíněných právních norem, které zčásti podržují starou právní formu, je omezena výlučně na společenské vztahy, které jsou založeny na výrobě zboží. Avšak zbožní výroba za socialismu je omezena na spotřební výrobky — na předměty osobní spotřeby.

Socialistické právo však je úplně novým typem práva nejen svým obsahem, ale i svou formou tam, kde jde o úpravu právních vztahů, jejichž objekty jsou výrobní prostředky. Neboť výrobní prostředky za socialismu jsou vyňaty ze sféry zbožní výroby, poněvadž jsou v socialistickém společenském vlastnictví.

Tuto otázku vyčerpávajícím způsobem objasnil J. V. Stalin v „Ekonomických problémech socialismu v SSSR“. „Je... možno považovat výrobní prostředky za našeho socialistického zřízení za zboží? Podle mého názoru nikterak nelze. — Zboží je takový produkt výroby, který se prodává kterémukoli kupujícímu, při čemž majitel zboží ztrácí při prodeji vlastnické právo k němu, kdežto kupující se stává vlastníkem zboží, které může dále prodat, dát do zástavy, nechat zkazit. Spadají výrobní prostředky pod tuto definici? Je jasné, že nespadají. Za prvé, výrobní pro-

středky nejsou „prodávány“ každému kupujícímu, nejsou „prodávány“ ani kolchozům, nýbrž jsou pouze rozdělovány státem mezi jeho podniky. Za druhé, vlastník výrobních prostředků — stát při odevzdání výrobních prostředků tomu či onomu podniku k nim nikterak neztrácí vlastnické právo, nýbrž naopak, plně si je podržuje. Za třetí, ředitelé závodů, kteří dostali od státu výrobní prostředky, se nejen nestávají jejich vlastníky, nýbrž naopak jsou potvrzováni jako zmocněnci sovětského státu pro využití výrobních prostředků podle plánů, určených státem.“¹⁾

A tak tedy vlastně na př. téměř všechna ustanovení nejen socialistického vlastnického práva, ale vůbec věcného práva představují zcela nové právní formy, naprosto neznámé buržoasnímu právu, neboť jejich základem je socialistické vlastnictví výrobních prostředků, které je naprosto odlišné od buržoasního pojmu soukromého vlastnictví.

Dále je třeba si uvědomit, že „nelze ztotožňovat zbožní výrobu s kapitalistickou výrobou“²⁾ a že za socialismu „zbožní výroba se zásadně liší od zbožní výroby za kapitalismu“³⁾

Za kapitalismu obsah zbožní výroby je dán tím, že „výrobní prostředky jsou soustředěny v soukromých rukou, zatím co dělníci, zbavení výrobních prostředků, jsou nuceni prodávat svou výrobní sílu jako zboží. Bez toho není kapitalistické výroby.“⁴⁾ Za kapitalismu zbožní výroba je spjata s takovými ekonomickými kategoriemi vlastními kapitalismu, jako je nadhodnota, kapitál, zisk z kapitálu, průměrná míra zisku, maximální zisk za soudobého kapitalismu. Právní normy, chránící a zajišťující pořádek směnných vztahů buržoasní společnosti, upevňují tedy vztahy výhodné pro kapitalisty a jsou tak nástrojem vykořisťování a ožebračování pracujících.

Zbožní forma výroby za podmínek, kdy výrobní prostředky jsou v socialistickém vlastnictví, kdy neexistuje systém námezdní práce, kdy pracovní síla již není zbožím a systém vykořisťování je zlikvidován, má nový obsah, je socialistickou zbožní výrobou, „jež se zřejmě nikterak nemůže rozvinout v kapitalistickou výrobu a již je souzeno sloužit společně s jejím „peněžním hospodářstvím“ rozvoji a upevňování socialistické

¹⁾ J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 52. — Překlad opravený mnou — J. B.

²⁾ Tamtéž, str. 16.

³⁾ Tamtéž, str. 19.

⁴⁾ Tamtéž, str. 16.

výroby“.¹⁾ Právní normy, zajišťující pořádek vztahů směny zboží za socialismu, pomáhají tak zabezpečovat maximální uspokojování neustále rostoucích hmotných a kulturních potřeb pracujících — neustálý růst osobního vlastnictví pracujících.

Socialistický stát zde tedy využívá starých právních forem ke zcela novým cílům — v zájmu pracujících.

Je tedy třeba vidět, že staré formálně logické právní pojmy, vycházející ze zboží výroby, za socialismu kvalitativně mění svůj obsah a funkci, svou třídní náplň současně s likvidací a zánikem staré základny, zachovávajíce při tom starou formu jen zčásti, neboť tato forma je omezena na právní vztahy, jejichž objekty jsou spotřební prostředky, a dále, socialistický stát i do této formy vnáší korektury (viz sociální přídatky ke mzdě pro ženaté, výchovné a j., § 3 obč. zák.: nikdo nesmí zneužívat občanských práv ke škodě celku). (Konečně tyto právní pojmy mají novou formu v tom smyslu, že jsou vyjádřeny novými socialistickými zákony podanými slohem lidu srozumitelným.) I tyto právní formy jsou tedy výrazem vůle dělnické třídy, jejich obsah je určován materiálními životními podmínkami socialismu. Tyto formální právní pojmy, které se vytvořily už ve starověku a které samy o sobě se téměř neměnily, i když se měnil jejich třídní obsah a i když sloužily různým společenským třídám, je třeba zkoumat v souvislosti se zkoumáním podstaty a vývoje společenských vztahů, na něž se tyto právní formy vztahují. Použití formálně logických kategorií staré právní vědy při poznávání těchto forem může být jen prvním krůčkem, předpokladem, momentem zahrnutým a překonaným v procesu dialektického poznávání. Všestranné, vědecky správné, hluboce pravdivé poznání těchto právních jevů, tak jako všech společenských jevů, je možné jen za použití všech zákonů materialistické dialektiky, je možné jen materialistickou dialektickou methodou.

Je tedy třeba mít neustále na paměti Stalinovu poučku o poznávání starých ekonomických forem za socialismu, která se plně vztahuje i na poznávání zbytků starých právních forem: „Přístupujeme-li k věci s hlediska formálního, s hlediska procesů, jež se odehrávají na povrchu jevů, mohli bychom dojít k nesprávnému závěru, jako by si kategorie kapitalismu podržovaly v naší ekonomice platnost. Přístupujeme-li však k věci s marxistickým rozbořem, který přísně rozlišuje mezi obsahem ekono-

¹⁾ Tamtéž, str. 19.

mického procesu a jeho formou, mezi vnitřními procesy vývoje a povrchnými jevy, pak můžeme dojít k jediné správnému závěru, že ze starých kategorií kapitalismu se u nás zachovala hlavně forma, vnější tvářnost, že se však v podstatě tyto kategorie u nás zásadně změnily podle potřeb rozvoje socialistického národního hospodářství.“¹⁾

* * *

Další charakteristickou zvláštností nadstavby je okolnost, že nadstavba slouží své základně.

„Nadstavba je vytvářena základnou, to však vůbec neznamená, že je pasivní, neutrální, lhotejná k osudu své základny, k osudu tříd, k charakteru zřízení. Naopak, nově zrozená nadstavba se stává obrovskou aktivní silou, aktivně napomáhá své základně, aby se zformovala a upevnila, činí veškerá opatření k tomu, aby pomohla novému řádu zničit a zlikvidovat starou základnu a staré třídy.

Jinak tomu ani nemůže být. Nadstavba je vytvářena základnou právě proto, aby jí sloužila, aby jí aktivně pomáhala zformovat se a upevnit se, aby aktivně bojovala za likvidaci staré, odumírající základny s její starou nadstavbou.“²⁾

Samý charakter zpětného působení státu a práva na vývoj základny je určen charakterem základny.

Stát a právo mohou různým způsobem působit na vývoj ekonomiky a tím i celé společnosti:

Mohou být nástroji společenského pokroku, jestliže slouží zformování a upevnění základny, která je v souladu s charakterem výrobních sil. V tom případě stát a právo se řadí mezi ony nové, progresivní společenské instituce a ideje, bez jejichž „organisujícího, mobilisujícího a přetvářejícího působení *není možno* vyřešit úkoly vývoje materiálního života společnosti, pro které dozrály podmínky“. Tak státy a právní systémy „vzniklé na podkladě dozrálých úkolů materiálního života společnosti a společenského bytí, samy potom působí na společenské bytí, na materiální život společnosti a vytvářejí podmínky, nezbytné k tomu, aby rozřešení dozrálých úkolů materiálního života společnosti bylo dovedeno do konce a aby byl umožněn jeho další vývoj“.³⁾

¹⁾ Tamtéž, str. 54.

²⁾ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, str. 6—7.

³⁾ J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 527.

Stát a právo mohou brzdit vývoj společnosti, brzdit její postup vpřed, jestliže chrání základnu, která se ocitla v rozporu s charakterem výrobních sil, jestliže jsou nástroji odporu dožívajících sil společnosti proti využívání ekonomických zákonů v zájmu společnosti, především ekonomického zákona závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil.

Podstatné rozdíly mezi socialistickou ekonomikou a ekonomikou vykořisťovatelských řádů způsobují, že působení socialistického státu a práva v oblasti ekonomiky se podstatně odlišuje od role vykořisťovatelských typů státu a práva. Působení státu na ekonomiku se projevuje především v jeho hlavních funkcích, a to předně v jeho hlavních vnitřních funkcích. Zásadní odlišnosti ekonomiky vykořisťovatelských formací a socialistické ekonomiky se projevují i v rozdílech mezi funkcemi vykořisťovatelských typů a socialistického typu státu.

Působením ekonomických zákonů a s vývojem vykořisťovatelského výrobního způsobu role každého vykořisťovatelského typu státu a práva se zákonitě mění: od pokrokového působení státu a práva jako nástrojů využití ekonomických zákonů v zájmu společnosti k reakčnímu jich působení jako překážek pokrokového vývoje společnosti, jako nástrojů odporu dožívajících tříd proti využití ekonomických zákonů v zájmu společenského pokroku — takový je nezbytně vývoj každého vykořisťovatelského státu a práva.

Na př. buržoasní stát a právo měly pokrokovou úlohu v epoše buržoasní revoluce, kdy buržoasie využívala proti feudalismu zákona závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil, odstraňovala staré, feudální výrobní vztahy a vytvářela nové, buržoasní výrobní vztahy, a dále ještě v určitých obdobích v epoše po buržoasní revoluci, kdy buržoasní výrobní vztahy ještě byly v plném souladu s charakterem výrobních sil a podporovaly jejich rychlý rozvoj. Toto působení buržoasního státu a práva bylo v zájmu společnosti, poněvadž odstranilo nevolnictví a způsobilo rychlý rozvoj výrobních sil.

Vykořisťovatelský stát využívá však ekonomických zákonů v zájmu společnosti jen v omezené míře, jen potud, pokud na tom má vládnoucí vykořisťovatelská třída životní zájem.

Buržoasní stát a právo mají pokrokovou úlohu, pokud hlavním rozporem je rozpor mezi třídou feudálů a pracujícími třídami, při čemž životní zájem buržoasie na zničení feudalismu je i zájmem pracujících většiny

společnosti a rozpor mezi buržoasií a proletariátem (který ovšem vzniká už se vznikem buržoasie a vyvíjí se i v obdobích úplného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil) je zatím dočasně rozporem vedlejším.

Jakmile se opožďující se kapitalistické výrobní vztahy opět octly v rozporu s předbíhajícími výrobními silami, jakmile rozpor mezi proletariátem a buržoasií se stal hlavním rozporem, buržoasní stát a právo, pomocí nichž vládnoucí buržoasní třída konservuje existující kapitalistické výrobní vztahy, nabývají rekační role, stojí v cestě opětnému využití ekonomického zákona závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil a jsou tak příčinou živelných hospodářských pohrom, úpadků výroby a techniky a ničení výrobních sil, které se nakonec už nemohou progresivně vyvíjet za existence dosavadních výrobních vztahů. Je tomu tak proto, že buržoasie má životní zájem na tom, aby zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil nemohl působit.

Kapitalistické výrobní vztahy se vyvinuly už v lůně feudalismu, před vznikem buržoasního typu státu. Ekonomický zákon závazného souladu mezi výrobními vztahy a charakterem výrobních sil se částečně postupně prosazuje živelně ještě za feudálního státu před buržoasní revolucí. Teprve, když se buržoasie již konstituovala jako hospodářsky nejmocnější třída společnosti, dovršuje se proces v buržoasní revoluci nastolením buržoasní politické moci, buržoasní diktatury. Teprve pak živelný proces vývoje ustupuje organisované, záměrné činnosti buržoasního státu, jehož buržoasie používá jako nástroje k využití ekonomického zákona závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil, k násilnému odstranění zbytků feudálních výrobních vztahů, které jsou překážkou „svobodného“ rozvoje kapitálu.

Úloha vykořisťovatelských států v sociální revoluci se omezuje jen na odstranění překážek rozvoje nové formy vykořisťování, výhodné pro vládnoucí třídu. Vykořisťovatelský stát neřídí rozvoj nového výrobního způsobu, ale jen chrání soukromé vlastnictví příslušníků vládnoucí třídy, potlačuje odpor odbojných tříd proti novému způsobu výroby. Proto vykořisťovatelský stát má jen jednu hlavní vnitřní funkci, funkci potlačování nepřátelských tříd, především pracující většiny společnosti. Tato funkce na př. u buržoasního typu státu je již od počátku zaměřena i proti masám pracujících — i v onom poměrně krátkém období pokrokového působení

buržoasního státu, kdy je svým ostrím namířena proti feudálům; v dalším období reakční role buržoasního státu je potlačování dělnické třídy hlavní stránkou této funkce.

Socialistický typ státu a práva se od všech vykořisťovatelských států a právních systémů liší tím, že při správné politice vedoucích orgánů vždy, v celém svém vývoji je mocným nástrojem pokroku při rozvíjení ekonomiky společnosti, nástrojem využití ekonomických zákonů v zájmu společnosti, že zamezuje ničivé živelné působení rozporu mezi opoždujícími se výrobními vztahy a předbíhajícími výrobními silami. Je tomu tak proto, že stát je zde v rukou nejpokrokovější, dělnické třídy, jejíž zájmy splývají se zájmy zdrcující většiny společnosti. Socialistická společnost má možnost uvést vždy včas opoždující se výrobní vztahy v soulad s charakterem výrobních sil, neboť nemá mezi sebou dožívající třídy, které by mohly proti tomu zorganizovat odpor.

Hluboký rozdíl mezi rolí socialistického typu státu a práva a vykořisťovatelských typů státu a práva tkví i v tom, že socialistický stát organizuje novou, socialistickou ekonomiku bez precedentu ve výrobních vztazích; před vznikem socialistického státu neexistují v zemi žádné hotové zárodky socialistické ekonomiky, a proto socialistický stát musí vytvořit tak říkajíc „z ničeho“ nové, socialistické formy hospodářství.¹⁾

Ekonomický zákon závazného souladu mezi výrobními vztahy a charakterem výrobních sil nemůže volně působit za imperialismu, nemůže se uplatnit tak, aby se živelně vytvářely nové, socialistické výrobní vztahy bez násilné revoluce, bez zničení buržoasního typu státu, bez vytvoření a pomoci nového, socialistického typu státu — podle teorií reformistů a revisionistů, pravicových socialistů, kteří se v zájmu buržoasie pokoušejí podobnými báhorkami ukonejšit a ukolébat masy pracujících.

Je tomu tak proto, že socialistická revoluce likviduje jakékoli vykořisťování, odstraňuje jeho základ, soukromé vlastnictví výrobních prostředků, zatím co buržoasní revoluce nahrazovala jednu formu soukromého vlastnictví jinou jeho formou, jednu formu vykořisťování jinou formou. Teprve a pouze v určitém stadiu kapitalismu dospívá společnost k takovému stupni vývoje, kdy se výrobní síly nemohou už dále progresivně vyvíjet v soukromovlastnické formě výrobních vztahů, ale jen při zespolečenštění vlastnictví výrobních prostředků. K socialisaci je však

¹⁾ Srv. J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 9.

zapotřebí orgánu vystupujícího v zájmu společnosti. Tímto orgánem nemůže být monopolům podřízený buržoasní stát, který naopak chrání kapitalistické výrobní vztahy, výhodné pro buržoasii, jež má životní zájem na tom, aby se nemohl uplatnit v zájmu společnosti ekonomický zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil. Socialistické vlastnictví výrobních prostředků nemůže existovat v podmínkách diktatury buržoasie.¹⁾ Zákon závazného souladu se může uplatnit v zájmu společnosti teprve, když proletariát ve svazku s pracujícím rolnictvem násilnou revolucí svrhne buržoasní diktaturu, likviduje buržoasní stát a právo; může se uplatnit jen za podmínek diktatury proletariátu, za pomoci socialistického státu a práva, t. j. při organisovaném a záměrném využití tohoto zákona socialistickým státem.

Zatím co v socialistickém státě se potlačovatelská funkce, namířená jen proti hrstce vykořisťovatelů, uplatňuje jen do likvidace antagonistických tříd, nemůže socialistický stát ani v této první fázi svého vývoje zcela vystačit pouze s touto funkcí. Ze samotného charakteru socialistické ekonomiky vyplývá nezbytnost ještě další, nové, hospodářsko-organisátorské a kulturně výchovné funkce, která nemá obdoby ve vykořisťovatelských státech a která se mohutně rozvíjí ve druhé fázi vývoje socialistického typu státu.

Likvidací soukromého vlastnictví výrobních prostředků a vykořisťovatelských tříd se vlastníkem výrobních prostředků v zájmu všeho lidu stává socialistický stát.²⁾ Socialistickému státu připadá úkol operativní správy státního socialistického vlastnictví a přímo řízení nového, socialistického výrobního způsobu.

Základní ekonomický zákon socialismu, jehož působení a využití je umožňováno teprve zespolečenštěním výrobních prostředků socialistickým státem, staví před socialistický stát zcela nové úkoly, především úkol plánování národního hospodářství socialistickým státem, které v tomto smyslu je zcela neznámé vykořisťovatelským státům a které je odrazem socialistického ekonomického zákona plánovitého (proporcionálního) rozvoje národního hospodářství. Všechny tyto a jiné úkoly při využívání ekonomických zákonitostí v zájmu společnosti mohou být

¹⁾ Viz pozn. 2 na str. 46.

²⁾ To se týká i základních výrobních prostředků v zemědělství — srv. J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 92.

plněny jen za usilovné hospodářsko-organisátorské činnosti socialistického státu.

V socialistické společnosti, kde neexistují antagonistické třídní rozpory, uskutečňují se kvalitativní přeměny ve společenském řádu jiným způsobem než ve společnosti s antagonistickými třídami. Odstranění starých výrobních vztahů, které už neodpovídají dosaženému vývojovému stupni výrobních sil, a vytvoření nových výrobních vztahů při správné politice vedoucích orgánů, při využívání ekonomických zákonů v zájmu společnosti těmito orgány, nemusí se dít násilným zvratem, svržením dosavadní moci a vytvořením nové moci, proti vůli dosavadních vlastníků, jak tomu bylo vždy v dřívějších revolucích, ale za jejich souhlasu, bez konfliktu, postupnými přechody, postupným přibýváním prvků nové kvality, tedy postupným odumíráním prvků staré kvality, z iniciativy existující moci shora a za podpory mas zdola.

Takovým způsobem — za předpokladu současné násilné likvidace kulactva jako poslední antagonistické třídy — organizoval sovětský socialistický stát přechod drobných a středních rolníků na cestu socialistické velkovýroby v zemědělství, t. j. postupně, methodou trpělivého přesvědčování rolnických mas stranou, státem a masovými organizacemi, za podpory těchto mas, prostřednictvím rolnických družstev. Tímtež způsobem se při správné politice uplatní zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil i při přeměně kolchozního vlastnictví ve vlastnictví všelidové.

Pokud jde o úlohu státu při revoluční přeměně výrobních vztahů, k níž bylo zapotřebí u vykořisťovatelských států pouze potlačovatelské funkce, uplatňuje se nyní výlučně nová, hospodářsko-organisátorská a kulturně výchovná funkce socialistického státu. Provedení obrovských společenských revolučních úkolů bez konfliktů a násilných převratů postupnými přechody vyžaduje iniciativy a ohromné organisátorské, přesvědčovací a výchovné činnosti státu.

Při plnění svých funkcí ve vztahu k ekonomice používá stát téměř vždy práva jako jednoho z nejdůležitějších prostředků. Proto výklad o působení státu na ekonomiku se vztahuje analogicky rovněž na působení práva na ekonomiku.

Avšak při srovnání významu a role socialistického a vykořisťovatelských typů práva nemůžeme opomenout, že rozdíly mezi nimi se neomezují jen na znaky, vyplývající z rozdílu mezi rolí socialistického a vykořisťovatelských typů státu. Právní metoda

vlády je příliš kulturní metodou třídního boje, než aby mohla být důsledně uplatňována vykořisťovatelským státem v kterémkoli období proti vykořisťovaným a potlačovaným masám. Od zachovávání zásady zákonnosti se ve vykořisťovatelských státech upouští kdykoli v období prudkých třídních srážek a v údobích před revolucí vládoucí třídy vykořisťovatelských států vždy stále více upouští od principu legality, právní jistoty a právního pořádku a přecházejí k teroristickým metodám vlády, k režimu bezzákonosti, policejné byrokratické zvůle a holého násilí, neboť dožívající vykořisťovatelské třídy se snaží všemi prostředky předstihnout narůstání masových sil revoluce, která však je neodvratitelná.

Také proto socialistické právo má tedy mnohem větší sociální roli a význam než vykořisťovatelské typy práva, že socialistická zákonnost je důležitým rysem politického režimu v socialistickém státě, jehož úkolem je trvale odstranit třídní společenský antagonismus likvidací hrstky vykořisťovatelů. Pro důsledné uplatnění zásad zákonnosti, právní jistoty a právního pořádku je jedinou cestou cesta proletářské revoluce, diktatury proletariátu a socialistické revoluce.

* * *

Pro buržoasii, podle Engelsových slov, je typický t. zv. juristický světový názor — představa, že určující příčinou společenských přeměn je vydávání právních zákonů státem.

Buržoasní theoretikové státu a práva zhusta prohlašují, že právní, resp. protiprávní chování je jednání indeterminované.

Děni ve světě toho, co má být, dovozuje na př. Fr. Weyr, se odehrává za předpokladu svobody vůle (indeterminismu) povinnostních subjektů, poněvadž jinak by neměl smysl pojem viny a trestu. To znamená, že právní (protiprávní) chování lidí nepodléhá zákonu kauzálnímu, t. j. principu strohé nutnosti, který znamená, že vše, co se děje, děje se nutně a nemůže se jinak dít.¹⁾

Ve skutečnosti chování lidí ve svém průměru, t. j. máme-li na mysli hromadná, běžná, pravidelná chování, t. j. celkovou linii dějinného vývoje, je určováno konec konců ekonomickými zákony společenského vývoje. Nejasnosti a chyby v této otázce zavinuje zpravidla vulgární aplikace marxistických pouček o otázce svobody vůle při vysvětlování povahy individuálního právního (resp. protiprávního) chování. Důležitý politický význam této otázky vyplývá z toho, že z marxistického materialistického vysvětlení dějinného vývoje společnosti se někdy nesprávně vyvozuje škodlivý názor (uplatňovaný na př. i v řečech obhájců), že pachatel trestného činu jedná nesvobodně, pod vlivem ekonomické nut-

¹⁾ Srv. Fr. Weyr, *Theorie práva*, str. 59—60, Úvod do studia práv (normativní theorie), str. 13—14.

nosti, že tudíž vina a trest zde nemají žádný smysl. Avšak k vysvětlení právního (protiprávního) chování jednotlivce nelze mechanicky použít dějinných ekonomických zákonů společnosti. Chování jednotlivce se může vlivem nahodilých, individuálních podmínek v tom či onom směru, v tom či onom okamžiku, po kratší nebo delší dobu odchylovat od obecného průměru, určeného ekonomickou nutností. Při individuálním rozhodování se uplatňuje množství nahodilých podnětů a pohnutek, s nimiž se člověk může ztotožňovat, podléhat jim, anebo je může zamítat a potlačovat. Teprve zkoumáme-li jednání množství lidí v dlouhém časovém úseku, ukazuje se, že dějinná ekonomická tendence se nevyhnutelně prosazuje přes celou spleť odchylek a náhod (t. j. věcí a událostí, jejichž vnitřní souvislost, jak vysvětluje Engels, je tak malá a neprokazatelná, že si ji můžeme odmyslit). (Takovým způsobem se na př. teprve ukáže, že obecnou, hlavní příčinou zločinnosti za kapitalismu vcelku je působení ekonomických zákonitostí kapitalismu a existence ekonomických podmínek, vytvořených působením těchto zákonů, především ožebračování pracujících mas, jež způsobuje dějinná tendence kapitalistické akumulace.)

Zároveň však stejně nesprávné je aplikovat při vysvětlení právního (protiprávního) chování jednotlivce Engelsovu poučku o svobodě vůle, podle níž svoboda tkví „v poznání... zákonů a tím získané možnosti dát jim účinkovat podle plánu k určitým cílům“.¹⁾

Jde-li o využívání ekonomických zákonů v zájmu společnosti, nemůže to činit jednatel, k tomu je zapotřebí jednání masy, resp. určitých společenských orgánů. Dokazovat opak by znamenalo absurdně tvrdit, že na př. dělník za kapitalismu při krádeži pracovního nástroje vytváří socialistický výrobní poměr.²⁾

„...Čím více se obor, který právě prozkoumáváme, vzdaluje oboru hospodářského a čím více se přibližuje pouhé abstraktní ideologii, tím spíše shledáváme v jeho vývoji náhody, tím klikatější je jeho křivka. Nakreslíme-li však osu této křivky, shledáme: čím delší je zkoumané období a čím širší je studovaná oblast, tím více se blíží ose hospodářského vývoje, tím přibližně rovnoběžněji s ní postupuje.“³⁾

¹⁾ B. Engels, *Anti-Dühring*, str. 98.

²⁾ K takovým a podobným chybným závěrům by vedla taková nesprávná aplikace Engelsových pouček o svobodě, jak je podána v učebnici *Ugolovnoe pravo*, občaja časť (1948, str. 335—336), z níž by plynulo, že odpovědnost pachatele za trestný čin vyplývá z toho, že pachatel jedná se „znalostí věcí“, t. j. svobodně ve smyslu Engelsovy poučky.

³⁾ B. Engels, *K filosofii dějin*, str. 10.

Právní normy právě vyjadřují, zajišťují a upevňují toto průměrné, hromadné, pravidelné chování ve směru, určeném ekonomikou; právní normy omezují a potlačují ona nepravidelná, výstřední individuální chování jednotlivců, která porušují existující pořádek společenských vztahů způsobem, tak či onak nebezpečným pro vládnoucí třídu. Lidé při svém jednání si uvědomují pouze ony ideologické, právní činitele, právní normy, které působí ve vědomí lidí jako bezprostřední pohnutky, motivy jejich chování. Avšak samo právo (právní normy) vzniká z odrazu ekonomiky, z potřeby vládnoucí třídy chránit ony společenské vztahy a pořádky, jež jsou určeny ekonomikou a jež jsou prospěšné a výhodné pro vládnoucí třídu. Takovým způsobem ekonomické zákonitosti ovládají nejen vývoj ekonomiky, ale prostřednictvím práva, jehož obsah je ekonomikou určován, i uvědomělé, organisované právní chování lidí, jež je předpokladem a obsahem právních institucí společnosti. Při tom právní normy mohou být nástrojem využívání ekonomických vztahů v zájmu společnosti, jestliže slouží zformování a upevňování základny, která je v souladu s charakterem výrobních sil. V takovém případě právní chování mas, organisované a usměrňované za pomoci těchto norem, je svobodné ve smyslu Engelsovy poučky.

Idealistické pojetí právních chování a právních poměrů jako indeterminovaných chování a poměrů je příznačné zejména pro buržoasní občanskoprávní princip t. zv. smluvní svobody a rovnosti: buržoasní právo stanoví zpravidla na př. rovné podmínky pracovní (služební) smlouvy za předpokladu svobodné vůle smluvních stran. Ve skutečnosti kapitalisté v důsledku konkurence jiných kapitalistů, proletáři v důsledku existence rezervní armády nezaměstnaných — v důsledku působení ekonomického zákona poptávky a nabídky — jsou nuceni uzavírat pracovní smlouvy za podmínek výhodných pro kapitalisty.¹⁾ I zde se projevuje charakteristický fetišismus buržoasního práva.

¹⁾ Nelze zde zcela souhlasit s V. Knappem, když dovozuje: „Smluvní svoboda znamená svobodu kapitalistovu v konkurečním boji, jeho svobodu nabývat soukromé vlastnictví za podmínek konkurence a jeho svobodu vykořisťovat dělníky....

Ale pro dělníka nebylo smluvní svobody.... On sice je na papíře svoboděn, ale ve skutečnosti je rád, když najde práci a uzavírá námezdní smlouvu pod neodolatelným tlakem hladu a bídy“ (Sborník studií z občanského práva, str. 166—167).

Z toho by bylo možno vyvozovat, že pouze chování proletářů je určováno ekonomickými zákony, zatím co kapitalisté mají svobodu vykořisťovat nebo nevykořisťovat (t. j. platit dělníkovi plnou hodnotu, ekvivalent jeho výrobku včetně nadhodnoty). Ve skutečnosti je jednání proletářů i kapitalistů ovládáno konec konců ekonomickými zákonitostmi s tím rozdílem, že ekonomické podmínky jsou výhodné pro kapitalisty a nevýhodné pro dělníky. A pouze v jednotlivých konkrétních případech může se pod vlivem nahodilých individuálních podmínek a pohnutek odchylovat jednání jednotlivce,

Marxismu je naprosto cizí idealistické chápání úlohy státu a práva ve společnosti — představa, jako by pouhým vydáváním zákonů a nařízení bylo možno kdykoli nadekretovat jakékoli podstatné změny ve společenském řádu.

Jakým způsobem mohou ve skutečnosti stát a právo ovlivňovat společenský vývoj?

Stát může prostřednictvím práva upravovat předně

1. společenské vztahy, které jsou již vytvořeny a ve společnosti převládají. Příkladem takového působení socialistického práva je sovětský zákon o ochraně společenského vlastnictví z r. 1932, který se stal základem revoluční socialistické zákonnosti po vytlačení kapitalistických živlů a utvrzení zásady socialismu ve všech odvětvích národního hospodářství.

2. Dále může stát prostřednictvím práva upravovat společenské vztahy, které jsou v procesu svého vzniku, anebo jejichž materiální a ideologické podmínky jsou již bezprostředně dány. Příkladem takového tvůrčího působení socialistického práva mohou být čs. dekrety č. 100, 101, 102 a 103 Sb. z. a n. z 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, některých podniků průmyslu potravinářského, akciových bank a soukromých pojišťoven, pomocí nichž lidově demokratický stát organisoval odstranění staré ekonomiky a vytvoření nové, socialistické ekonomické základny v uvedených odvětvích národního hospodářství.

Právo tedy může regulovat jen v přítomnosti *reálně možné* společenské chování, může upravovat *jen takové společenské vztahy, které buď již jsou vytvořeny a ve společnosti převládají, nebo které jsou již v procesu svého vzniku, anebo jejichž materiální a ideologické podmínky jsou již bezprostředně dány.*

Lidstvo si „ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit, neboť se při přesnějším zkoumání vždycky ukáže, že úkol sám vzniká tam, kde materiální podmínky jeho řešení jsou již dány nebo kde jsou aspoň v procesu jeho vzniku“.¹⁾

Tato poučka se plně vztahuje i na působení socialistického státu a práva.

kapitalisty či dělníka od chování třídy. Průměrný kapitalista jako takový zpravidla nemůže uzavírat pracovní smlouvy za podstatně jiných podmínek (výhodnějších pro dělníky), než jiní kapitalisté, ledaže by se výjimečně rozhodl přestat být kapitalistou, neboť by při takovém počínání byl smeten konkurencí jiných kapitalistů.

¹⁾ K. Marx, Úvod ke kritice politické ekonomie, 1946, str. 7—8.

Okolnost, že socialistický stát organisuje novou, socialistickou ekonomiku bez precedentu ve výrobních vztazích, nikterak neznamená, že by v socialistické revoluci neplatila základní poučka historického materialismu o tom, že vývoj materiálního života společnosti je prvotní, určující a vývoj nadstavby druhotný, odvozený.

Socialistický stát a právo organisují přebudování ekonomiky využitím poznaného objektivního ekonomického zákona závazného souladu mezi výrobními vztahy a charakterem výrobních sil; uplatnění tohoto zákona socialistickým státem je možné jen za určitých ekonomických podmínek, dosažených vývojem kapitalismu, je možné jen na určitém vývojovém stupni výrobních sil, kdy existuje proletariát jako výrobní síla, soustředěný v obrovských továrnách, kdy úkol přeměny výrobních vztahů vyplývá z určitého stupně společenské povahy výrobního procesu.

Tak tedy samotný úkol likvidace staré, kapitalistické ekonomiky a vytvoření nové, socialistické ekonomiky, a cesta proletářské revoluce a diktatury proletariátu mohly být vytyčeny teprve, když vývoj kapitalismu vytvořil k tomu nezbytné předpoklady. Proto mohly být jen nereálnými utopickými sny pokusy o nastolení socialismu v období začátků kapitalismu a rozkladu feudalismu. — Konečně úkol kolektivisace zemědělství může socialistický stát vyřešit teprve po vytvoření dostatečného materiálně technického (strojně traktorového) základu.

Specifická zvláštnost socialistické revoluce — obtížný a složitý úkol přebudování ekonomiky bez precedentu — je umožněna plným poznáním ekonomického zákona závazného souladu mezi výrobními vztahy a charakterem výrobních sil klasiky marxismu na podkladě analýsy a zveřejnění dosavadního vývoje společnosti. Socialistická revoluce není otázkou aplikace idejí reformátorů, kteří chtějí zrušit staré zákonitosti a poměry a nastolit nové, libovolně spekulativně vymyšlené zákony a poměry.

Konečně, aby socialistický stát mohl za pomoci právních zákonů využívat ekonomických zákonů, aby právní zákony a nařízení byly uvedeny v život, je k tomu zpravidla zapotřebí nejen ekonomických podmínek, ale i určitých podmínek ideologických, je k tomu zapotřebí ohromné propagační a agitační práce strany, masových organizací i státních orgánů. Aby se změnily politické a právní instituce společnosti, je třeba, aby ekonomické úkoly se obrazy a zakotvily ve vědomí lidí. Neboť politické a právní instituce odpovídají vždy příslušným politickým a právním

idejím. (A samotné vybojování politické moci proletariátu a vytvoření socialistického státu je podmíněno obrovskou ideologickou prací strany v masách dělnické třídy a všech pracujících.)

Jsou vskutku důležitým poučením slova J. V. Stalina o tom, že „lidé mohou objevit objektivní zákonitosti, poznat je a opírajíce se o ně využívat jich v zájmu společnosti. Avšak nemohou je ani ‚vytvářet‘ ani ‚přetvářet‘. Nedbáním tohoto vědeckého faktu „bychom se octli v moci zvůle ‚ekonomických‘ dobrodruhů, ochotných ‚zrušit‘ zákony ekonomického vývoje a ‚vytvořit‘ nové zákony, aniž by chápali objektivní zákonitosti a přihlíželi k nim“.¹⁾ Zde platí rovněž Stalinova poučka o rozdílu mezi ekonomickými zákony, které obrazy objektivní procesy, probíhající nezávisle na vůli lidí, a zákony, které vydávají vlády a které jsou vytvářeny zvůle lidí a mají pouze právní platnost.²⁾ Nelze zaměňovat právní zákony za zákony ekonomické, nelze si představovat, že je možné nahradit ekonomické zákony zákony právními, či že je možné pomocí právních zákonů přetvářet ekonomické zákony nebo dokonce zrušit dané ekonomické zákony a nahradit je jinými.

„Zde může“ — podle slov J. V. Stalina — „zcela dobře dojít ke zjevům komunistické domýšlivosti, kterou Lenin tak rozhořčeně potíral, zde je zcela možná víra ve všemohoucnost dekretu, resoluce a nařízení. Zde je úplně reálně nebezpečí, že revoluční opatření strany zvrátí jednotliví představitelé strany v těch nebo oněch zákoutích naší nesmírné země v plané, byrokratické dekretování... Komunistická nadutost — praví Lenin — znamená, že se člověk, který je členem komunistické strany a nebyl z ní ještě při čistce vyloučen, domnívá, že všechny své úkoly může vyřešit komunistickým dekretováním.“³⁾

Tyto poučky nás upozorňují na nutnost pečlivého studia ekonomických a ideologických podmínek při uplatňování nových zákonů a nařízení, na nezbytnost vytvoření a přípravy těchto podmínek, aby nové právní zákony přešly v život.

Vždyť jsou známy případy, kdy se někteří místní činitelé ve státních a hospodářských orgánech snaží vyřešit obtížné ekonomické úkoly na př. zakládání jednotných zemědělských družstev planým dekretováním do-

¹⁾ J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 83—84.

²⁾ Srv. tamtéž, str. 5.

³⁾ J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 304.

konce bez ohledu na to, zda jsou pro ně dány už všechny materiální a ideologické podmínky. Vždyť těžkých chyb by se dopouštěl pracovník, který by na př. zaměňoval politický program budoucího úplného vyvlastnění třídy vesnických boháčů za přítomný právní stav, kdy naše zákony vyjadřují etapu zatlačování a omezování vesnických boháčů a dovolují tedy vyvlastnění jednotlivých vesnických boháčů jen ze zvláštních právních titulů (na př. při uložení trestu propadnutí jmění za některé hospodářské delikty).

Naše nové, socialistické zákony v zásadě správně vyjadřují dnešní úkoly státních orgánů při rozvíjení socialistické ekonomiky. Přísné a neúchylné dodržování těchto zákonů proto nemůže být v žádném případě politicky neúčelné.

Až se změní materiální podmínky, naše dnešní zákony budou nahrazeny novými zákony, vyjadřujícími nové úkoly, vytyčené dalším rozvojem socialistického hospodářství.

Neboť socialistická zákonnost má svá období, své etapy, v nichž se ve shodě s vývojem socialistické ekonomiky mění její náplň a zaměření. Charakteristický vývoj socialistické zákonnosti v SSSR klasicky formuloval J. V. Stalin v referátu o Výsledcích první pětiletky v roce 1933: „Revoluční zákonnost prvního období nové hospodářské politiky... zajišťovala soukromému podnikateli, jednotlivě hospodařícímu rolníkovi a kapitalistovi nedotknutelnost jeho majetku za podmínky, že bude přísně dodržovat sovětské zákony. Naprosto jinak je tomu s revoluční zákonností dnes... Revoluční zákonnost má dnes hlavně na zřeteli ochranu společenského vlastnictví a nic jiného.“¹⁾

V tomto smyslu marxistické poučky o roli socialistického státu jsou pro nás směrnici k přísnému zachovávání našich nových socialistických zákonů, které správně vyjadřují přítomný stav a úkoly našeho hospodářství; směřují proti politickému avanturismu a právnímu nihilismu; směřují konec konců i proti oněm místním diktátůrkům, kteří se dopouštějí nezákonného jednání a zvůle a „dělají si z podniků a institucí jim svěřených svůj pašalík, kde zavádějí vlastní „pořádky“, vlastní „disciplínu“ a odvrhují státní disciplínu“.²⁾

Neboť u nás zvláště „nedostatek státní a pracovní disciplíny“ je podle slov K. Gottwalda „bič našeho hospodářství“.³⁾

¹⁾ J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 384.

²⁾ XIX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, projevy a dokumenty, str. 265. Referát N. Š. Chruščeva: Změny ve stanovách VKS(b).

* * *

Socialistický stát a právo mají zcela jinou, kvalitativně odlišnou, mnohem větší roli ve vývoji společnosti než vykořisťovatelský stát a právo. Mají vždy zvláštní pokrokovou úlohu ve vztahu k ekonomice, jakou nemohou mít buržoasní stát a právo, které za imperialismu jen ochraňují kapitalistické výrobní vztahy, jež jsou brzdou dalšího hospodářského vývoje společnosti a příčinou živelných hospodářských pohrom.

Socialistický stát je nejdůležitějším a nejmocnějším nástrojem uskutečňování politiky komunistické strany, hlavní pákou výstavby socialismu a komunismu. Otázky socialistického státu a práva jsou svrchovaně významné při přechodu k socialismu v zemích lidové demokracie. Neustálé upevňování socialistického státu a práva, všemožné posilování jejich role a autority je nezbytnou podmínkou budování socialismu v naší vlasti.

³⁾ K. Gottwald, Politická a organizační práce strany a návrh nových stanov strany. (Projev na celostátní konferenci KSČ 16. XII. 1952.)

ГОСУДАРСТВО, ПРАВО И ПРАВОВЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ В СИСТЕМЕ НАДСТРОЙКИ ОБЩЕСТВА

Соображения, высказанные о базисе и надстройке, и дискуссии, относящиеся к ним, выяснили много принципиальных вопросов о характере государства и права, как частей надстройки над экономическим базисом общества. Однако некоторые более подробные вопросы, относящиеся к этой теме, не были до сего времени полностью объяснены и разработаны. Автор уделяет особое внимание этим менее известным и до сего времени остававшимся в стороне или спорным и окончательно нерешенным проблемам теории государства и права.

Автор сначала объясняет систему надстройки. Надстройка имеет две стороны, две составные части: 1. определенные общественные идеи или-же определенные формы общественного сознания и 2. соответствующие им общественные учреждения. Каждое общественное учреждение представляет собою совокупность определенных идеологических общественных отношений. Общественное сознание, общественные идеи играют творческую роль в возникновении учреждений. Однако для возникновения учреждений необходимо, чтобы общественные идеи охватили поведение людей. Учреждения являются (результатом) формой сознательной, целеустремленной деятельности людей. Общественное сознание, общественные идеи, составляющие составную часть надстройки, являются отражением экономики. Таким образом, не только характер идей, являющихся составной частью надстройки, но и характер надлежащих учреждений, соответствующих этим идеям, определяется базисом. То обстоятельство, что надстройка создается базисом и служит ему, определяет и то, что надстройка в классовом обществе имеет классовый характер. В классовом обществе из всех частей надстройки самую важную роль играет ее политическая и правовая часть, составными частями которых являются также государство, право и правовые учреждения.

Государство относится к общественным учреждениям; оно занимает весьма важное место между политическими учреждениями общества. Каждое политическое учреждение является результатом (формой) политической борьбы классов и представляет собою совокупность определенных однородных политических отношений. После определения понятия политических отношений автор характеризует специфические особенности, отличающие государство, как политическое учреждение, от остальных политических учреждений общества. Государство является организацией по территориальному признаку, представляющей порядок политических отношений между классами, а именно, или антагонистических отношений между господствующими и угнетаемыми, или отношений руководства, сотрудничества и взаимной по-

мощи между классами; диктатура, т. е. политическое господство определенного класса или же руководство определенного класса обществом с помощью государственной машины, составляет сущность государства. Основной специфической чертой государства является особая публичная принудительная власть, т. е. механизм государственных органов, который, применяя физическое насилие, в состоянии обеспечить охрану сформирования и укрепление отношений, выгодных для господствующего класса. Далее, специфической чертой государства являются суверенитет государственной власти и исключительность государства, как единственной политической организации указанного вида на определенной территории и на данном этапе.

Право относится к формам общественного сознания; оно представляет собою совокупность правовых правил поведения (правовых норм). Правовые нормы относятся к категории общественных идей особого вида, к общественным нормам, а именно к тем правилам поведения, которые относятся к надстройке и которые выражают волю господствующего класса. Специфическая особенность, которой право отличается от иных форм общественного сознания, которой отличаются правовые нормы от иных общественных идей или норм, состоит в особом характере санкций правовых норм, в том, что эти нормы санкционируются государственной властью. Из всех общественных норм, выражающих волю господствующего класса, правовые нормы являются самым острым орудием, ибо их санкции являются самыми жесткими и самыми действенными. Эти нормы регулируют круг таких общественных отношений, нарушение которых является самым опасным с точки зрения интересов господствующего класса. Далее, специфической чертой права является его исключительность как единственного комплекса норм указанного вида в данном государстве.

Каждое правовое учреждение является совокупностью определенных однородных правовых отношений, т. е. таких отношений, которые соответствуют данным правовым нормам, регулирующим определенную группу общественных отношений. Правовые учреждения являются формой (а часто и результатом) правового поведения. Самым широким правовым учреждением общества является правопорядок.

Автор подвергает критике взгляды, отличающиеся от его собственного понимания соответствующих вопросов. В частности, он полемизирует с некоторыми авторами (Н. Г. Александровым, А. И. Денисовым, М. П. Каревой, М. С. Строговичем, С. Н. Братусем, С. Ф. Кечекьяном и др.), которые иначе определяют место права в системе надстройки. Автор опровергает неправильные утверждения, согласно которым право (правовые нормы, или „правовые институты“, как группы правовых норм, регулирующих определенную группу общественных отношений, или же, наконец, нормативные акты государственной власти) относится к общественным учреждениям. Автор доказы-

вает, что признаки (специфическое отличие), которыми учреждения отличаются от идей, не являются общими и для правовых норм и что, наоборот, правовым нормам свойственны те общие для всех идей признаки (специфическое отличие), которыми идеи отличаются от учреждений. Нормы являются определенным видом идей и их нельзя причислить к общественным учреждениям в системе надстройки. Если нормы являются определенными общими идеями, то учреждения являются их осуществлением в индивидуальных отношениях людей. Содержанием учреждений является соответствующее нормам поведение людей, а их элементами являются, например, конкретные правомочия и обязанности и, далее, также всегда конкретные субъекты и объекты соответствующих идеологических отношений. Далее автор опровергает реакционные теории чешской буржуазной нормативной школы, согласно которой нормы являются мысленными явлениями, совершенно и существенно отличающимися и отделенными от суждений (в логическом смысле). Если бы мы считали право, „правовые институты“, или определенные формы права правовыми учреждениями, то мы логически были бы принуждены считать все общественные нормы (не только правовые) или их группы, или формы общественными учреждениями; мы были бы принуждены, например, по аналогии считать политическими, в том числе государственными, учреждениями определенные политические программы, требования, резолюции и постановления, а не определенные комплексы политических отношений, определенные организации людей, механизм и т. д. Все авторы исходят из правильного взгляда, что правовая часть надстройки имеет две составные части — правовые идеи и правовые учреждения. Однако кто считает правовыми учреждениями не определенные группы правовых отношений, а право, правовые нормы (которые на самом деле являются особым видом идей), тот, собственно говоря, вообще исключает правовые отношения из системы надстройки, так как правовые отношения нельзя смешивать с правовыми нормами. Затем предметом правовых наук очень часто считают только правовые нормы. Но на самом деле предметом правового, научного исследования должны быть не только право, правовые нормы, но и правовые отношения. Если правовая наука должна выполнять свои задачи в борьбе за социалистическую законность, то изучение развития правовых учреждений, как комплексов правовых отношений, является необходимым; оно имеет принципиальное значение и для всесторонней оценки и критики правовых норм с точки зрения их практической функции, целесообразности и способности и может привести к усовершенствованию права.

В следующей части своей работы автор объясняет отношения между экономикой, с одной стороны, и государством и правом — с другой. Влияние базиса на развитие государства, права и правовых учрежде-

ний является сложным процессом. Экономика влияет на развитие общественных учреждений непрямо: ее влияние на надстройку проявляется сначала в общественных идеях. Экономика отражается в политическом сознании классов, политические идеи охватывают политическую борьбу классов и создают, таким образом, соответствующие политические учреждения, в том числе и государство, государственные органы. Более сложным способом развитие экономики определяет развитие права и правовых учреждений. Экономические отношения сначала отражаются в правовом сознании классов, правовые взгляды господствующего класса определяют правотворческую и юрисдикционную деятельность государства и определяют, таким образом, характер и функцию права, правовых норм. Правовые нормы оказывают влияние на поведение людей и создают, таким образом, соответствующие правовые учреждения. Из этого вытекает творческая роль политических идей и правовых взглядов в отношении политических учреждений, права и правовых учреждений. Поэтому развитие государства, права и правовых учреждений необходимо исследовать прежде всего в связи с развитием экономики, но, одновременно, и в их связи с развитием политических и правовых взглядов и теорий. Развитие государства, права и правовых учреждений не может быть полностью объяснимо вне такого порядка исследования. На развитие государства, права и правовых учреждений более отдаленным способом влияют и другие части надстройки.

Характер базиса всегда определяет тип государства, права и правопорядка, так что государство и право рано или поздно всегда становятся орудием экономически самого сильного класса. Автор показывает, как различия между отдельными историческими типами экономики определяют различия между отдельными историческими типами государства и права и преимущества государства и права социалистического типа перед эксплуататорскими государствами и правовыми системами. Далее автор подвергает критике механическое понимание определяющей роли базиса. Чередование исторических типов государства нельзя механически переносить на чередование исторических типов экономики. Развитие государства может отставать от развития базиса и, наоборот, социалистический тип государства возникает раньше социалистического экономического базиса.

Исторический тип государства и права исчезает вместе с ликвидацией и исчезновением данного базиса. Однако в буржуазной революции старый государственный механизм сохраняется, и господствующий буржуазный класс только укрепляет и развивает его. В социалистической революции буржуазный государственный аппарат разбивается вдребезги и создается совершенно новый, социалистический государственный аппарат. То обстоятельство, что социалистический строй пользуется такими старыми экономическими фор-

мами, как товар, деньги, банки, меняя их существо и функции, — проявляется определенным способом и в государственно-правовой части социалистической надстройки. Социалистическое государство берет в готовом виде аппараты учета, регистрации, бухгалтерского дела и контроля (банки, почты и др.), полностью подчиняет их органам власти диктатуры рабочего класса и использует их в интересах строительства социализма и коммунизма. Поскольку же товарное производство служит еще и социалистической системе, постольку социалистические правовые нормы, регулирующие основанные на товарном производстве общественные отношения (т. е. отношения, объектами которых являются предметы индивидуального потребления), напоминают с внешней стороны, определенными формальными признаками, старые формально-логические правовые понятия. Однако эти правовые понятия в социалистическом государстве качественно меняют свое содержание и свою функцию одновременно с ликвидацией и исчезновением старого базиса, содействуют обеспечению неустанный роста личной собственности трудящихся. Помимо этого социалистическое государство отчасти и с формальной стороны проводит исправления в этих отдельных элементах старой надстройки, которыми пользуется для развития того, что является новым. При исследовании подобных явлений необходимо приступить к ним не с формальной точки зрения, а всегда и прежде всего с точки зрения раскрытия их нового внутреннего существа и функции.

Государство и право активно действуют на базис, служат своему базису. Сам характер обратного действия государства и права на развитие базиса определяется характером базиса. Поэтому между ролью социалистического типа государства и ролью буржуазного типа государства имеются весьма важные различия. Роль буржуазного государства органичивается устранением препятствий „свободного“ развития капитала, подавлением сопротивления мятежных классов против капиталистического способа производства — подавлением огромного большинства общества. Социалистическое государство в первой фазе прежде всего подавляет незначительное меньшинство эксплуататоров. Однако из самого характера социалистической экономики вытекает необходимость еще дальнейшей, новой хозяйственно-организаторской и культурно-воспитательной функции. Автор объясняет отдельные характерные черты этой функции, которая представляет собой явление, не встречающееся в эксплуататорских государствах, и в которой проявляется новая роль государства по отношению к экономике во время социализма. Одним из самых важных средств осуществления государственных функций является право.

Марксизму совершенно чуждо идеалистическое понимание отношения между экономикой, с одной стороны, и государством и правом — с другой, понимание, которое исходит из представления, что прос-

тым изданием законов и распоряжений можно в любое время произвольно декретировать любые существенные изменения в общественном строе. Посредством права государство может регулировать только общественные отношения, уже созданные и преобладающие в обществе, или находящиеся уже в процессе своего возникновения, или же отношения, материальные и идеологические условия которых непосредственно были уже даны. Объясняя роль государства и права, автор подвергает критике вульгарный способ применения марксистских положений по вопросу о свободе воли при объяснении характера правового (противоправного) поведения. Поведение людей в общем и целом, т. е. если мы будем иметь в виду общую линию исторического развития, определяется в конце концов экономическими закономерностями общественного развития, действие которых в конечном счете определяет характер и функцию правовых норм. Однако поведение отдельного лица в том или ином моменте, в том или ином направлении может отклоняться от общей средней линии под влиянием случайных, индивидуальных условий и мотивов, под влиянием которых человек может подпасть, или которые он может в себе подавлять. Однако было бы неправильным при объяснении характера индивидуального правового (противоправного) поведения применять марксистское положение о том, что свобода состоит в познании законов и этим приобретенной возможности исправить их действие по плану, ведущему к определенным целям. Использование экономических законов в интересах общества осуществимо только при посредстве поведения масс, или же и определенных общественных органов, организованного и направленного в классовом обществе при помощи также правовых норм, служащих формированию и укреплению базиса, который находится в соответствии с производственными силами. Право, которое выполняет эту задачу, является весьма важным элементом прогрессивного экономического развития общества.

Всестороннее укрепление и увеличение силы социалистического государства и права, как орудий использования экономических законов в интересах общественного прогресса, укрепление социалистического государственного механизма, социалистической законности и государственной дисциплины являются одной из основных предпосылок строительства социализма в Чехословакии.